

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ Δ' ★ ΤΕΥΧΟΣ 43 ★ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1981 ★ ΧΕΣΒΑΝ 5742

בֵּי בֵּיתִי בֵּית תַּפְלָה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים

«Διότι ὁ οἶκος Μου θέλει ὀνομάζεσθαι οἶκος προσευχῆς
διὰ πάντας τοὺς λαούς»

(Ψα. 56:7).

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΤΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ από τὰ ἄρθρα πού δημοσιεύονται στό τεῦχος αὐτό ἔχουν ἓνα κοινό σημεῖο: ἀναφέρουν, μεταξύ τῶν ἄλλων, τήν ἐβραϊκή παρουσία σέ διάφορες ἐλληνικές πόλεις. Σέ διαφορετικές χρονικές περιόδους, μέ διαφορετικά καθεστώτα, κάτω ἀπό διαφορετικές συνθήκες. Ἀπό τήν ἐποχή τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος μέχρι σήμερα οἱ Ἑβραῖοι ἔμειναν πάντα πιστοί στόν τόπο αὐτό.

ΜΑΖΙ μέ τούς ἄλλους Ἕλληνες, πού εἶχαν διαφορετικές ἀπό αὐτούς θρησκείες, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος ἀντιμετώπισαν τίς χαρές καί τίς λύπες, τὰ προβλήματα καί τὰ ἐπιτεύγματα, τίς νίκες καί τίς δυσκολίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σέ ὅλα ἔλαβαν μέρος ἐνεργά καί ισότιμα.

ΠΟΛΛΕΣ φορές οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος πέρασαν κρίσιμες στιγμές, πού ὀφείλονταν στή μισαλλοδοξία καί στήν καθοδηγούμενη ἐναντίον τους πολεμική ἀπό μέρους μικρῶν ομάδων. Ὁμάδων, πού γιά λόγους θρησκευτικούς, πολιτικούς ἢ ἄλλους, ἀλλά πάντα γιά τήν ἐξυπηρέτηση κάποιων συμφερόντων, ὀδηγούνταν ἐναντίον τῶν Ἑβραίων.

ΣΙΓΑ - ΣΙΓΑ, ὅμως, ὅσο ἀνεβαίνει τό ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ καί οἱ κάθε λογῆς προπαγάνδες ἔχουν πέρασει μόνο στούς ὑπανάπτυκτους, οἱ ἄδικες αὐτές κατηγορίες λιγοστεύουν. Καί εἴμαστε βέβαιοι ὅτι κάποια μέρα θά ἐκλείψουν ὀλοκληρωτικά. Ὅπως χρειάζεται κι ἀξίζει γιά τήν ἐνότητα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Τμήμα μωσαϊκοῦ τῆς παλαιστινιακῆς συναγωγῆς «Hulda», 5ος αἰώνας κ.π. Διακρίνονται διάφορα σκεύη τοῦ Ναοῦ — Μενορά, σοφάρ — καθῶς καί τό λουλάβ μέ τό ἐτρόγκ, τὰ σύμβολα τῆς γιορτῆς τοῦ Σουκκώτ. Στό κέντρο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή στήν ἐλληνική γλῶσσα: «Εὐλογία τῷ λαῷ».

‘Ο Πλούταρχος περί ‘Ιουδαίων καί ‘Ιουδαϊσμοῦ

Τό παρακάτω ἄρθρο ἀποτελεῖ μία σταχυολόγηση ἀπό τό κεφάλαιο «Πλούταρχος» τοῦ α’ τόμου τοῦ ἔργου: «Greek and Latin Authors on Jews and Judaism», ποί

ἐξέδωσε πρόσφατα ὁ καθηγητής Κλασικῶν Ἑπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλὴμ, κ. Menaheḿ Stern.

‘Ο Πλούταρχος, γόνος παλιᾶς οἰκογένειας ἀπό τῆ Βοιωτίας, ὑπῆρξε ἱερέας τῶν Δελφῶν. Εἶναι ὁ μόνος κάτοικος τῆς καθυαυτοῦ Ἑλλάδος, μεταξύ τῶν πολυάριθμων Ἑλλήνων καί Λατίνων συγγραφέων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στά ἔργα του στοὺς Ἰουδαίους καί τῇ θρησκείᾳ τους.

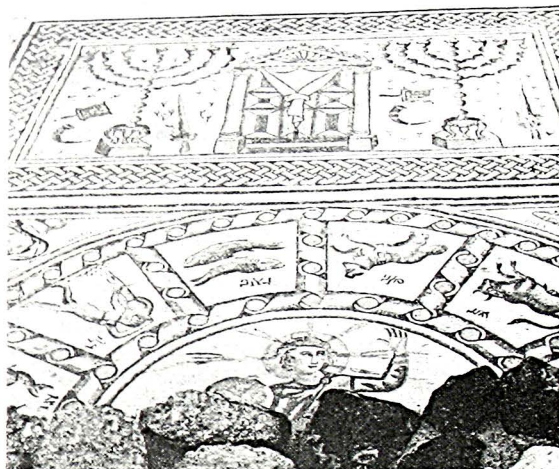
Εἶναι δύσκολο νά προσδιορίσουμε μέ ἀκρίβεια τίς πηγές ἀπό ὅπου ἀντλήσε τίς πληροφορίες του περί Ἰουδαίων καί Ἰουδαϊσμοῦ. Καθώς εἶναι γνωστόν ὁ Πλούταρχος ἦταν πολυμαθέστατος καί πολυταξιδεμένος, ἀφοῦ ἐπισκέφθηκε πολλά ἀπό τὰ τότε ἐβραϊκά κέντρα, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἐνῶ παρέμεινε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα στή Ρώμη, ὅπου θά εἶχε, ἀσφαλῶς, καί τῇ δυνατότητα νά συναντήσει πολλοὺς Ἰσραηλίτες. Εἶναι, ἐπίσης, πιθανόν νά ἦλθε σέ ἐπαφή μέ τοὺς Ἰσραηλίτες στή γενέτειρά του Βοιωτία, ὅπου ὑπῆρξε ἐβραϊκή παρουσία. (Εἶναι ἀξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι ἡ πρώτη μαρτυρία περί ἐβραϊκῆς παρουσίας στήν καθυαυτοῦ Ἑλλάδα εἶναι μιά πλάκα τοῦ 3ου αἰῶνα, π.κ.π., ἀπό τόν Ὁρωπό, στά σύνορα τῆς Βοιωτίας καί Ἀττικῆς).

Τὴν ἐκτενέστερη παρουσίαση τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας ἀπό τόν Πλούταρχο τῇ συναντᾶμε στό ἔργο του: «Τό Συμπόσιο τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν» («Quaestiones Convivantes», πού ἔγραψε κατὰ τὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς του, (πιθανόν περί τὰ τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 2ου αἰῶνα, π.κ.π.). Ἀφορμὴ γιά μιά συζήτηση περί τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀπέτέλεσε ἓνα συμπόσιο πού ἔλαβε χώρα στήν Αἰθήρσ τοῦ Εὐβοίας.

Στό συμπόσιο αὐτὸ ὁ Σύμμαχος ἀπὸ τῆ Νικόπολη συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀνωτερότητας τῆς θαλάσσιας τροφῆς γιά νά παρέμβει ἀργότερα ὁ Λαμπρίας, ἀδελφός τοῦ Πλούταρχου, καί νά ἀναφέρει ὅτι ὁ παππούς συνήθιζε νά παρατηρεῖ τὴν ἀποχὴ τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὸ χοιρινό, τὴν καλὴν τροφή: «τὸ δικαιοῦτατον κρέας οὐκ ἐσθίουσιν». Ἡ δήλωση αὐτὴ θέτει ἐπὶ τάπητος τὸ πρόβλημα τοῦ ἀν οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέχουν ἀπὸ τὸ χοιρινό κρέας ἐπειδὴ τιμούν τὸ χοῖρο ἢ ἐπειδὴ τὸν ἀπεχθάνονται. Τό πρόβλημα, στή συνέχεια, παραλληλίζεται μέ μιά ἀναφορά στήν ἀποχὴ τῶν Πυθαγόρειων ἀπὸ τὸ ψάρι.

‘Ο Καλλίστρατος, ἓνας ἀπὸ τοὺς συζητητές, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ ἀντίληψη πηγάζει ἀπὸ ἓνα αἶσθημα σεβασμοῦ καί εὐγνωμοσύνης γιά τὸ ρόλο πού ὁ χοῖρος διεδράματισε στήν ἱστορία τῆς γεωργίας, ὅπως π.χ. ἀποδεικνύεται στήν περίπτωση τῆς Αἰγύπτου. Διότι, συνεχίζει, ἂν πράγματι οἱ Ἰουδαῖοι ἀπεχθάνονται τὸ χοῖρο, θά ἔπρεπε νά τὸν μεταχειρίζονται κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού οἱ μάγοι μεταχειρίζονται τοὺς ποταμικούς.

Ἡ παραπάνω ἀποψη τοῦ Καλλίστρατου βρίσκεται σέ ὁμοφωνία μέ τὴν ἐν γένει ἀντίληψη πού ἐπικρατεῖ σέ ὅλη τὴν ἀρχαία λογοτεχνία, π.χ. στό Λατίνον συγγραφέα Petronius. Ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι λατρεύουν τὸ χοῖρο ὀφείλεται εἰτε στήν ἀποχὴ τους ἀπὸ τὸ κρέας του εἰτε πρωτοδιαδό-

Μωσαϊκὸ δάπεδο συναγωγῆς πλησίον τῆς Τιβεριάδος, 4ος αἰῶνας, π.κ. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδρασις εἶναι ἐμφανὴς ἀπὸ τὴν ἀναπαράσταση, στὸ κέντρο τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, τοῦ ἡλίου μέ τὴ μορφή κάποιας ἐλληνικῆς θεότητας - προφανῶς τοῦ Ἀπόλλωνα. Στὸ ἄνω μέρος ἀναπαρίστανται διάφορα θρησκευτικὰ καί λειτουργικὰ σύμβολα.

ἦκε ἀπὸ κύκλους ἐχθρικοὺς πρὸς αὐτοὺς, ὅπως π.χ. στήν περίπτωση τῆς λατρείας τοῦ ὄνου.

‘Ο Λαμπρίας εἶναι ἀντίθετος μέ τὴν παραπάνω ἐρμηνεία τοῦ Καλλίστρατου. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ ἀποχὴ ἀπὸ τὸ χοιρινὸ ἀπορρέει ἀπὸ τὸν εὐρέως διαδεδομένο φόβο τῆς λέπρας, μιά ἀσθένεια πού εὐκόλως μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μέσω αὐτῆς τῆς τροφῆς. Προσθέτει δέ ὅτι ὁ χοῖρος εἶναι ἓνα ἰδιαίτερα βρώμικο ζῷο καί ὅτι ὁ χώρος τῆς διαμονῆς του εἶναι ἀπαίσιος.

Τίς ὁ παρ’ Ἰουδαίους Θεός

Σ’ αὐτὸ τό σημεῖο ἡ συζήτηση περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ ἰουδαϊκοῦ Θεοῦ, καθόσον, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Λαμπρίας, ὑπάρχει κάποια σχέση μεταξύ τοῦ Διόνυσου καί τῶν ἰουδαϊκῶν θρησκευτικῶν μυστηρίων. Αὐτῇ, ἡ τελευταία παρατήρηση, ξενίζει τὸν Σύμμαχο, ἀλλὰ ὁ Ἀθηναῖος Μοιραγένης, πού ἔλαβε μετὰ τὸ λόγο, προσπαθεῖ νά ἀποδείξει κάποια σχέση μεταξύ τῆς διονυσιακῆς καί τῆς ἰουδαϊκῆς λατρείας.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Μοιραγένης δέν διασώζεται ὁλόκληρη. Ἀπὸ τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῆς βλέπουμε ὅτι ὁ Μοιραγένης ἀνακαλύπτει ἓνα διονυσιακὸ χαρακτήρα τῶν ἰουδαϊκῶν ἐορτῶν καί ἰδιαίτερα στήν Ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας. Παρατηρεῖ, ἐπίσης, ὅτι ὑπάρχει μιά στενὴ σχέση μεταξύ τοῦ Διονύσου καί τοῦ Σαββάτου, διότι πολλοὶ καλοῦν τοὺς Βάκχους «Σάββους» καί διότι ἀπαγγέλλουν τῇ

λέξη αυτή κατά την τέλεση των βακχικών ὀργίων: «οἱ μὲν δὲ καὶ τὴν τῶν σαββάτων ἑορτὴν μὴ παντάπασιν ἀπροσδιόνυσον εἶναι· Σάββους γὰρ καὶ νῦν ἔτι πολλοὶ τοὺς Βάκχους καλοῦσιν καὶ ταύτην ἀφιδᾶσι τὴν φωνὴν ὅταν ὀργιάζωσι τῷ Θεῷ».

Μία ἄλλη συσχέτιση τῆς διονυσιακῆς λατρείας καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἶναι — κατὰ τὸν Μοιραγένη — ἡ τρανότερη ἀπόδειξη. Πρόκειται γιὰ τὴν πορεία τοῦ Ἀρχιερέα μετὰ τὴν μεγαλοπρεπὴ στολὴ κατὰ τὴν ἑορτὴ καὶ τὴν νυχτερινὴν τελετουργίαν ἐν μέσῳ ἤχων σαλπίνγων, κατὰ τὴν συμφωνεῖ μετὰ τὰ διονυσιακὰ ἔθιμα: «Καὶ ταῦτα μὲν εἰκότα φαίη τις ἂν εἶναι· κατὰ κράτος δὲ τοὺς ἐναντίους πρῶτον μὲν ὁ ἀρχιερεὺς ἐλέγχει, μιτρηφόρος τε προΐων ἐν ταῖς ἑορταῖς καὶ νεβρίδια χρυσόπαστον ἐνημμένος, χιτῶνα δὲ ποδὴρ φορῶν καὶ κοθόρρους, κώδωνες δὲ πολλοὶ κατακρέμνεται τῆς ἐσθῆτος, ὑποκομποῦντες ἐν τῷ βαδίζειν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν· ὑφόιοι δὲ χρῶνται περὶ τὰ νυκτέλια, καὶ χαλκοκρότους τὰς τοῦ Θεοῦ τιθῆναι προσαγορεύουσιν καὶ ὁ δεικνύμενος ἐν τοῖς ἐναντίοις τοῦ νεῶ θύρσος ἐντετυπωμένος καὶ τύμπανα· ταῦτα γὰρ οὐδενὶ δῆπουθεν ἄλλῃ Θεῷ ἢ Διονύσῳ προήκοντα».

Ἡ παραπάνω περιγραφή ἀπὸ τὸν Πλούταρχο τοῦ ἀρχιερέα καὶ τῶν τελετουργιῶν τοῦ Ναοῦ θὰ ἀφείλεται, χωρὶς ἀμφιβολία, τουλάχιστον ἐν μέρει, σὲ κάποια πηγὴ προγενέστερη τῆς καταστροφῆς τοῦ Δεύτερου Ναοῦ καὶ ὄχι ἀπὸ ἐντυπώσεις πού ἀπεκόμισε ἀπὸ τελετουργίας τῶν συγχρόνων του συναγωγῶν.

Σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Πλούταρχου, «Περὶ Δεισιδαιμονιῶν» («De Superstitione»), στὰ «Ἡθικά», οἱ Ἰουδαῖοι ἀναφέρονται δύο φορές. Σχετικὰ μετὰ τὴν τήρησιν τῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου, «σαββατισμοί», πού ἀναφέρεται σάν μίᾳ ἀπὸ τὴν συνήθειες τῶν βαρβάρων πού υἱοθέτησαν οἱ Ἕλληνες, καὶ ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι προληπτικοί. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν Ἰουδαίων σάν ἔθνους δεισιδαίμωνων, συμφωνεῖ ἀπόλυτα μετὰ τὴν ἐπικρατοῦσα σὲ ὅλη τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοση ἀντίληψη, ὅπως π.χ. παρουσιάζεται στὸν Ἀγαθαρχίδη.

Στὰ «Ἡθικά», τέλος, οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Σύροι, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἔχουν μίᾳ ἐσφαλμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν θεότητά, τὴν ὁποία λατρεύουν ἀπὸ συναίσθημα φόβου.

Θὰ κλείσουμε τὴν ἀναφορά στὸν Πλούταρχο μετὰ τὴν παράθεσιν ἐνός ἐπικαιροῦ κειμένου, σχετικοῦ μετὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας, μαζί μετὰ ὁρισμένους ἀπὸ τὴν σημειώσεις τοῦ καθηγητοῦ Μ. Stern. Καὶ αὐτὴ ἡ παράγραφος εἶναι ἀπὸ τὸ ἔργο: «Συμπόσιο τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν».

«τὴν γὰρ λεγομένην νηστείαν (ἄγοντες) ἀκμάζοντι τρυγητῷ τραπέζας τε προτίθενται παντοδαπῆς ὀπώρας ὑπὸ σκηναῖς καὶ καλιᾶσιν ἐκ κλημάτων μάλιστα καὶ κιττοῦ διαπεπλεγμέναις· καὶ τὴν προτέραν τῆς ἑορτῆς σκηνὴν ὀνομάζουσιν. Ὀλίγαις δ' ὕστερον ἡμέραις ἄλλην ἑορτὴν, οὐκ ἂν δι' αἰνιγμάτων ἀλλ' ἀντικρὺς Βάκχου καλουμένην, τελοῦσιν. Ἔστι δὲ καὶ κραδηφορία τὴν ἑορτὴν καὶ θυρσοφορία παρ' αὐτοῖς, ἐν ἣ θύρσους ἔχοντες εἰς τὸ ἱερόν εἰσίσαι· εἰσελθόντες δ' ὁ δὲ δῶσιν, οὐκ ἴσμεν, εἰκὸς δὲ βακχεῖαν εἶναι τὰ ποιοῦμενα· καὶ γὰρ σάλπιγξι μικραῖς, ὥσπερ Ἀργεῖοι τοῖς Διονυσίοις, ἀνακαλοῦμενοι τὸν Θεὸν χρῶνται, καὶ κιθαρίζοντες ἔτεροι προΐσιν, οὓς αὐτοὶ Λευίτας προσονομάζουσιν, εἴτε παρὰ τὸν Λύσιον εἴτε μᾶλλον παρὰ τὸν Εὐθιον τῆς ἐπικλήσεως γεγεννημένης».

Αὐτὸ πού τονίζει ἡ παραπάνω παράγραφος εἶναι ἡ τάση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψης νὰ ἀνακαλύπτει τοὺς ἑλληνικοὺς Θεοὺς κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομασία τῶν ξένων θεοτήτων. Ἡ ταύτιση τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων μετὰ τὸν Διόνυσον ἀφείλεται, κυρίως, στὴν ταύτιση τοῦ Διόνυσου μετὰ τὴν ρω-

μαϊκὴ θεότητα Jupiter Sabazious, γιὰ τὴν ὁποία πάλι ὑποστηρίχθηκε παλαιότερα ὅτι σχετίζεται μετὰ τὸν Θεὸ τῶν Ἰουδαίων. Ἐπιπλέον, ἡ ὑποτιθέμενη διονυσιακὴ φύση τῆς ἰουδαϊκῆς λατρείας ἀπορρίπτεται ἔντονα ἀπὸ τὸν Τάκιτο.

Ἡ λατεία τοῦ Διόνυσου εἰσῆχθηκε, βέβαια, στὴν Ἰερουσαλήμ, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ 167 κ.π. τὴν ἐποχὴ τῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν τοῦ Ἀντίοχου τοῦ Ἐπιφανῆ. Στὸ βιβλίο Β' Μακκαβαῖοι (6:7) διαβάζουμε: «γενεομένης δὲ Διονυσίων ἑορτῆς ἡ ναγκάζοντο κισσοῦς ἔχοντες πομπεῦειν τῷ Διονύσῳ». Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ παραδοσιακοῦ ἐβραϊκοῦ τρόπου ζωῆς στὴν Ἰερουσαλήμ ἔθεσε τὸ τέλος τῆς διονυσιακῆς λατρείας στὴν Ἰουδαία καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἡ λατεία αὐτὴ ἀφῆσε οἰαδήποτε ἵχνη στὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς ἰουδαϊκῆς λατρείας.

Σημειώσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου:

νηστείαν — ἀναφέρεται ἀσφαλῶς στὴν Ἡμέρα τοῦ Ἐξιασμοῦ, τὴν πλέον ἐντυπωσιακὴ μέρα τελετουργιῶν μέσα στὸ Ναό. Ἡ ἡμέρα αὕτῃ προηγεῖται κατὰ τέσσαρις μέρες τῆς ἑορτῆς τῆς Σκηνοπηγίας. Παρόλον ὅτι εἶναι μέρα νηστείας, κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους ὁ ἑορτασμός της παρουσίαζε ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ἐνός συμπίσσιου. Ἰσως δὲ τὸ γεγονός αὐτὸ ὁδήγησε τὸν Πλούταρχο στὴ σύγχυση μετὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας.

ὀλίγαις δὲ ὕστερον ἡμέραις ἄλλην ἑορτὴν... τελοῦσιν — Πιθανόν ἡ παραπάνω φράση νὰ ἀναφέρεται στὴ Σεμινί Ἀτσερέτ, τὴν γιορτὴ πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας.

ἔστι δὲ καὶ κραδηφορία τὴν ἑορτὴν — Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει συνεπῶς, καὶ τρίτῃ διονυσιακῇ γιορτῇ πού ἐόρταζαν οἱ Ἰουδαῖοι. Στὴν περιγραφή του δὲν ἀναφέρει ρητῶς τί ἀκριβῶς ἀφιέρωναν στὸν Διόνυσον, συμπεραίνει, ὅμως, τὸ διονυσιακὸ χαρακτῆρα αὐτῆς, μετὰ τὴν φράση: «εἰκὸς δὲ βακχεῖαν εἶναι τὰ ποιοῦμενα». Ἐχεῖ ὑποστηρίχθῃ ὅτι ἡ «κραδηφορία» δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ ἑβδόμη μέρα τῆς ἑορτῆς τῆς Σκηνοπηγίας, Ὡς σὰν Ῥαμπά, ὅταν λάμβανε χώρα στὸ Ναὸ εἰδικὴ τελετή.

θυρσοφορία — ἡ περιφορὰ τῶν λουλαβίμ, (κλαδοὶ φοινικιάς), κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς γιορτῆς. Ἡ μοναδικὴ διαφορά συνίστατο στὸ γεγονός ὅτι οἱ περιφορὲς τῆς ἑβδόμης ἡμέρας γίνονται γύρω ἀπὸ τὸ βωμὸ (γύρω ἀπὸ τὸ βῆμα στὴ σημερινὴ συναγωγὴ) ἑπτὰ φορές. Ὅτι ἡ λέξη «θυρσός» εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ ὅρου λουλάβ, μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίο Β' Μακκαβαῖοι, 10:7: «νόμου ὄντος παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐν τῇ σκηνοπηγίᾳ ἔχει ἕκαστος θύρσους ἐκ φοινίκων καὶ κιτρίων».

εἰσελθόντες δ' ὁ δὲ δῶσιν, οὐκ ἴσμεν — Ἡ φράση αὕτῃ ἀποδίδει στὴν ἰουδαϊκὴ λατεία ἕνα κλίμα μυστηρίου καὶ συμφωνεῖ μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸ πού τῆς ἀπέδωσε ὁ Μοιραγένης στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας του.

σάλπιγξι μικραῖς... χρῶνται — Οἱ ἑβδόμηκοντα ἀποδίδουν μετὰ τὴν λέξη σάλπιγξ τόσο τὴν τρομπέτα, Χατσότσρά, ὅσο καὶ τὸ σοφάρ. Ἡ τρομπέτα ἀποτελοῦσε ἕνα χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑορτῆς τῆς Σκηνοπηγίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ναοῦ. Ὅρα, ἐπίσης, Πραγματεῖα Σουκά, 5:4-5.

οὓς αὐτοὶ Λευίτας προσονομάζουσιν — Οἱ Λευῖτες ἦσαν βοηθοὶ τῶν ἱερέων, κοανίμ, στὸ Ναό. Ἦσαν ἐπίσης οἱ ὀργανοπαῖχτες καὶ οἱ ὕμνωδοί, μεσορε-ρίμ, κατὰ τὴν ὥρα τῶν τελετῶν.

‘Η έβραιοσυνοικία Τσιβδί στήν Πάτρα

Πάντα κοντά στή Θάλασσα.
Κι άπλώνονται τά πλεούμενα έ-
κει μπροστά, πάνω στό κύμα.
Έτοιμα γιά νέο ξεκίνημα.

Κι ή συνοικία Τσιβδί, εκεί τοῦ τοπωνυμίου καί τή δική της
κοντά. Φορτωμένη μέ τή μνήμη αἴσθησης. Μιά προσέγγιση στό

χώρο, φέρνει τή δική της γεύση.
Καί μέ τά κτίσματά της. Καί μέ
τό σιδηρόδρομο. Πού δημιουργ-
γεῖ κι αὐτός ἕνα κλίμα. Ταξι-
δεύοντας πάνω στίς σιδηρένιες
γραμμές.

Βρισκόμαστε πάντα κοντά στή Θάλασσα, τή μεγά-
λη καί πολύμορφη. Ζοῦμε στό Πάνθεον τό ἑλληνικό
τοῦ ὕγρου στοιχείου. Καί μᾶς συνοδεύει αὐτή ἡ φαν-
τασία, ἡ τόσο ἐκρηκτική, στήν ὑπόστασή της. ‘Ο μύ-
θος ὁ ἑλληνικός πάνω καί μέσα στό κύμα. “Ενας κό-
σμος ὁλόκληρος. Μιά κοινωνία ὑπάρξεων, ζωντανή
στήν ψυχή καί τό πνεῦμα. ‘Οργιάζει ἐκεῖ τρομακτικά
τό ὄνειρο καί ἡ προσωποποίηση τῶν στοιχείων τῆς
θάλασσας. Οἱ θεοί οἱ ἐνάλιοι. Πού συμπορεύονται
«μέ λογισμό καί μ’ ὄνειρο» μέ τά πνεύματα τῶν νε-
ρῶν τῆς στεριᾶς. “Απειρες οἱ μυθοπλασμένες ἱστο-
ρίες τους. “Ετσι, δέν ξεχνᾶμε οὔτε τά μικρά οὔτε τά
μεγάλα, πού πλανιοῦνται πάνω καί μέσα στούς χώ-
ρους τούς ὑδρόβιους τῆς φαντασίας.

ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΝΕΞΑΝΤΛΗΤΟΣ

Καί ζοῦμε κοντά στά πάθη τους καί τίς χαρές τους.
Κάπου ἐκεῖ θά βρίσκονται. Κι ὁ Νηρέας. Κι ὁ Πρω-
τέας. Κι ὁ Θαύμας. Κι ὁ Γλαῦκος. Κι ὁ Ποσειδῶνας. Κι
ἡ Ἀμφιρίτη. Κι οἱ νύμφες τῶν νερῶν. Κι οἱ Νηρηίδες
μέ τά ὀνόματα τά τόσο χαρακτηριστικά. Καί τόσα ἄλ-
λα. “Ενας κόσμος ἀνεξάντλητος. Πού δέ σταματάει σέ
κανένα σημείο τῆς λογοτεχνίας καί τῆς Τέχνης. Καί
μᾶς περιστοιχίζουν παντοῦ αὐτά τά πνεύματα, τά τό-
σο χαροποιά. Πού γεμίζουν τή ζωή τοῦ πνεύματος
καί τῆς μαγείας. Καί δέν τελειώνει σέ καμιά σελίδα.
Καί σέ κανένα τόμο ἡ βιβλιοθήκη ἡ γοητεία τῆς θά-
λασσας, μέσα στό χρόνο. “Ερχονται οἱ γενιές. Γιά νά
προσφέρουν τή θυσία τή δική τους, στούς βωμούς
τῶν τεχνῶν τῶν ποικίλων.

Δέν ξεχνᾶμε ποτέ καί τούς ἀνθρώπους τῆς θάλασ-
σας. Πού μοχθοῦν ἐκεῖ καθημερινά. Καί καταγρά-
φουν οἱ ἱστορικοί κι οἱ περιηγητές στιγμιότυπα καί κα-
ταστάσεις διάφορες, γιά τήν ἀλιεία στόν Πατραϊκό ἀ-
πό τήν πιό ἀρχαία ἐποχή. Καί φημίζεται αὐτή ἡ θά-
λασσα μέσα στή διαδρομή τοῦ χρόνου γιά τά ἐξαιρε-
τικά της ἀλιεύματα. Καί τούς ἀλιευτικούς της στόλους
σέ κλίμακα διεθνῆ. Καί μᾶς μεταφέρουν τά πράγματα
καί ὁ Αἰλιανός καί ὁ Πausanias κ.ά. στήν ἀρχαιότητα.
“Ετσι, θά μᾶς γράψει ὁ Pausanias καί γιά τό ἄγαλμα
τοῦ Ποσειδῶνα. Πού πιάστηκε στό δίχτυα. Κι ἀνα-
σύρθηκε στόν Πατραϊκό.

Η ΦΗΜΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΑΪΚΟΥ

Καί δέ θά χάσει τή φήμη του ὁ Πατραϊκός. Οὔτε
στή μεσαιωνική ἐποχή. Οὔτε στή νεώτερη. Καί θά
στείλουν τσιπούρες ἀλίπαστες ἀπ’ τόν Πατραϊκό στόν
Πάπα, κατά τήν ἐποχή τῆς Φραγκοκρατίας. Καί πα-
στωμένα ψάρια. Θά συναντήσουμε στά 1714 καί φό-
ρο γιά τά παστωμένα. Καί ναυπηγεῖα ἀλιευτικῶν στήν
Πάτρα. (1747). Μιά δραστηριότητα ἀλιευτική, μέσα
ἐκεῖ, καί «σύλληψις μεγάλου καρχαρίου» (ἐφ. «Ἐπί τά
πρόσω» 30.5.1884).

Πολύ παλαιός ὁ Σύλλογος τῶν ψαράδων τῆς πό-
λης. Συνοδεύει, προνομιακά, τό λείψανο τοῦ ‘Αγ. Ἀν-
δρέα, πρώτη ἡ σημαία του, στή λιτανεία. Πολλά στι-
γμιότυπα καί γεγονότα στόν Τύπο τῆς ἐποχῆς. Καί
διαμαρτυρίες γιά τήν ἀλιεία τῶν ξένων ἀλιευτικῶν
στολίσκων στόν Πατραϊκό. (ἐφ. «Φορολογούμενος»
8.6. 1890) κ.ά. Θά εἶχαμε, ἄλλως τε, νά ποῦμε τόσα
πολλά.

Η ΟΘΩΝΟΣ ΚΑΙ ΑΜΑΛΙΑΣ

Καί προχωροῦμε στήν παραλιακή λεωφόρο “Οθω-
νος - Ἀμαλίας. ‘Ο δρόμος μας πρὸς τό Τελωνεῖο.
Ἐδῶ καί ἡ συνοικία Τσιβδί. Συνάντηση μέ τούς δρό-
μους Μπουμπουλίνας, Σπύρου Μεταξᾶ, κ.ά. Καί δύο
μικρές πλατεῖες τριγωνικές. Προχωρώντας στήν ὁδό
Σπ. Μεταξᾶ. Ἡ ἄλλη ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ Κανάρη. Ἀπέ-
ναντι στό Τελωνεῖο.

Καί θυμᾶται ἡ πόλη αὐτή τόν Κεφαλλονίτη ἀγωνι-
στή καί ἀρχηγό σώματος ἀπ’ τό γειτονικό νησί, κα-
θῶς καί τούς ἄλλους συναρχηγούς. Εἶναι οἱ ἀγῶνες
γιά τήν Ἐλευθερία, στή συνείδηση τοῦ νησιοῦ.

Ἐχει ἕνα χρῶμα δικό της — θά λέγαμε — ἡ περιοχή
αὐτή. “Ενας κάποιος ρυθμός καί τά μεγάλα κτίσματα
τοῦ παρελθόντος. Χῶροι γιά ἀνάγκες ἐμπορικές κι ἐ-
ναποθηκεύσεις προϊόντων. Ἐκεῖ κάτω στήν παραλια-
κή ὁδό. Καί στό τέρμα τῆς ὁδοῦ Τριῶν Συμμάχων
Ἐνα περιβάλλον καί μία αἴσθηση, ἡ συνοικία Τσιβδί,
μέ τά στενά της καί τή γραφικότητα τῆς δικῆς της.

Ἦρθαν οἱ Ἑβραῖοι στήν πόλη, ἀπό τούς χρόνους
τούς ἀρχαίους. Μᾶς σταματᾶνε κείμενα καί μαρτυρίες
συγγραφέων. Καί ὁ ἱστορικός τῶν Πατρῶν: «Κατά
τήν θέσιν Τσιβδί, ὅπου ἄλλοτε τά βυρσοδεφεῖα, ἡδύ-

νατο κανείς κατά τόν Πουκεβίλλ, νά ἀναγνωρίσῃ τήν εἰσόδον τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ λιμένος...».

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Ἐμπορική ἡ πόλη. Κι ἦρθαν ἐδῶ οἱ Ἑβραῖοι ἀπό τοὺς πρῶτους ἀρχαίους χρόνους. Ἐφθασαν στήν Ἀχαΐα, ὅταν ἦταν ἡγεμόνας στή Συρία ὁ Σέλευκος Α΄ Νικάνωρ (323 - 281 π.Χ.). Ὑπάρχουν ἀρκετές μαρτυρίες καί γιά τοὺς πρῶτους χρόνους. Καί ραββῖνοι συγγραφεῖς. Πού ἐπισκέφτηκαν τήν Πάτρα. Μιά βιβλιογραφία ἀξιόλογη γύρω στό θέμα.

Ἀριστοὶ ἔμποροι, μέ πνεῦμα πονηρίας, σ' ὅλη τήν ἐποχὴ τοῦ μεσαίωνα. Καί πορφυροβάφοι στή μεσαιωνικὴ ἐποχὴ. Καί ἀργυραμοιβοί. Κοντά στό λιμάνι τὰ καταστήματα. Ἐκεῖ καί ἡ συναλλαγὴ. Κι ἦταν σύστημα, ἡ κυκλοφορία τοῦ κίβδηλου νομίσματος Ἔτσι ἔμεινε ἡ ὀνομασία Κίβδοι (Τσίβδοι) — κίβδηλοι. Κι ὁ τόπος τῆς συναλλαγῆς Κιβδεῖον — Τσιβδί. Καί μένει τὸ τοπωνύμιον, ὡς τίς μέρες μας.

Ὡστόσο, ἐλέγχεται ἂν κατοικοῦσαν ἐκεῖ. Ἐμεινε μονάχα ἡ ὀνομασία. Στὰ «Μαγουλιανίτικα» ἡ κατοικία τους. Ἡ συνοικία τῶν Ἑβραίων (τέρμα ὁδοῦ Παντοκράτορος).

Καί θά σταθοῦμε στοὺς χώρους. Σάν φτάσουμε στήν Ἀνω πόλη.

Η ΟΔΟΣ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑΣ

Περιδιαβάζουμε στοὺς δρόμους τῆς γωνιάς αὐτῆς. Θυμᾶται ἡ πόλη τὴν Μπουμπουλίνα, αὐτὴν τὴν προσωπικότητα τὴν ξεχωριστὴ τοῦ Ἀγῶνα τοῦ μεγάλου. Καί δέν εἶναι ἐδῶ ὁ χῶρος γιά τὸ βιογραφικὸ τῆς μεγάλης Ὑδραίας. Πού σύνδεσε τ' ὄνομά της καί μέ τὴν πόλη αὐτὴ. Καί ἔρχεται πλοῖο της ἐδῶ, τὸ Μάη τοῦ 1821, μέ τὸν ἀδελφὸ της Ἑμμ. Ὁρλώφ, καί παίρνει μέρος σ' ἐπιχειρήσεις.

Κι ὁ δρόμος ὁ παραλιακὸς Ὁθωνος - Ἀμαλίας. Δέν εἶναι ἡ στιγμή ἐδῶ. Ν' ἀνοιχτοῦμε στήν προσωπικότητα τοῦ πρώτου ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδας. Γιά νά καταγράψουμε τὰ σημεῖα. Πού ὑπογραμμίζει ὁ χρόνος, μέ κάποια ἀντικειμενικὴ θεώρηση. Ἰσως, βροῦμε τὴν εὐκαιρία. Προχωρώντας πρὸς τὸ λιμάνι.

Βλέπουμε τώρα τὸ τεῖχος τὸ καγκελόφραχτο. Πού χωρίζει τὸ χῶρο τοῦ λιμανιοῦ. Μιά ζωὴ καί μιά κίνησις μπροστά ἀπ' τὴ μάντρα αὐτὴ. Γιά νά περνάει τὸ τραῖνον μέσα στήν πόλη. Θάλεγες, πῶς εἶναι μιά ἀνορθογραφία ἢ κάτι ἀπαράδεκτο. Καί θά μπορούσε, κατὰ κάποιο τρόπο, κάτι νά γίνει. Ἐνα ἀπὸ τὰ πολλὰ. Πού περιμένουν χρόνια στὸν τόπο αὐτό.

Παίρνουμε τώρα τὴν κατεύθυνση τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Ἐπισκοπώντας τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο. Καί ξεκινώντας ἀπ' τὸ χῶρο τῆς ἰχθυόσκαλας, πρὸς τὸ κτίριον τοῦ Τελωνείου.

(Τὸ παραπάνω κείμενο εἶναι μέρος ὁδοιπορικοῦ πού πραγματοποιεῖ ὁ συγγραφέας στήν πόλη τῆς Πάτρας, μέ τίτλο «Μικρὸ ὁδοιπορικὸ τῆς Μεγάλης Πόλης τοῦ Μοριά» Ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Ἀλλαγὴ» τῶν Πατρῶν).

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ

**Ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τίς σύγχρονες
ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις**

Ἡ προϊστορία, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μέ τὴν περίοδο ἐκείνη τὴν προγενέστερη τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορικῶν στοιχείων ἢ μνημείων τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Αἰγύπτου, ἐχει καθιερωθεῖ σάν τὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τῶν βιβλίων πού ἀσχολοῦνται μέ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ ἀπὸ μέρους μας θεώρηση τῆς ἱστορίας ἐπεκτείνεται πίσω στὰ βάθη τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφάνισις τῆς ζωῆς πάνω στὴ γῆ. Μιά περίοδος πού καλύπτει, σύμφωνα μέ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη, πολλές χιλιάδες ἐκατονταετιῶν ἢ ἀκόμη καί ἑκατομμυρίων ἐτῶν.

**Ἡ ἰουδαϊκὴ παράδοση γιά τὴν προϊστορία καί τὴ
Δημιουργία**

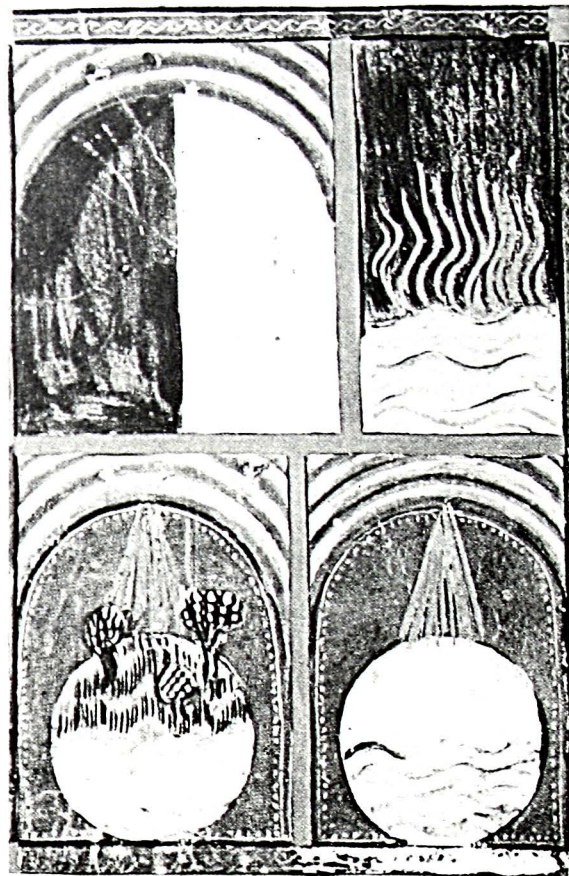
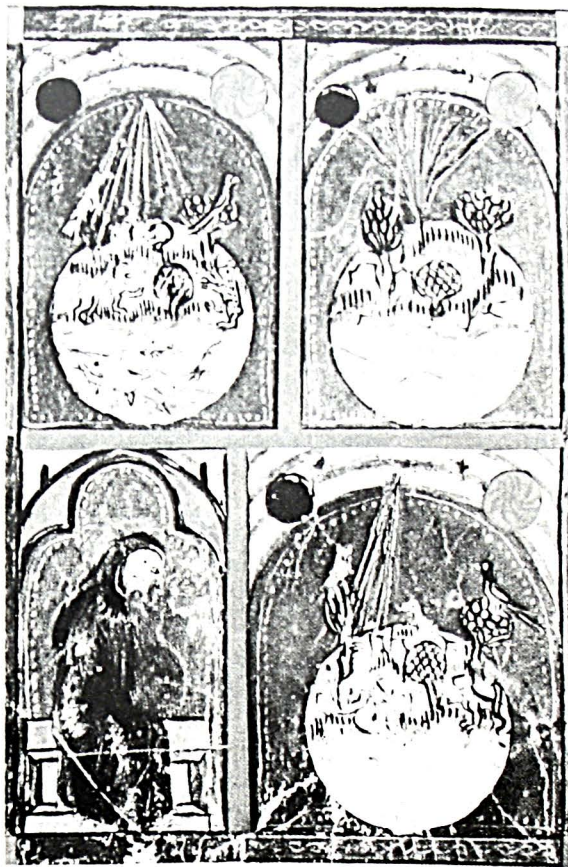
Ὅσο παράξενο κι ἂν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου καί τῶν διαφορῶν μορφῶν ζωῆς πάνω στὴ γῆ — ἀπὸ τὴν πρῶτη ἀπλή μέχρι τὴν πρῶτη πολυπλοκή, ἀπὸ τὴν κατώτερη μέχρι τὴν ἀνώτερη — καί τὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα. Ἀπὸ διαφορῶν ἀναφορῶν στὶς ταλμουδικὲς καί τίς ἐν γένει ἰουδαϊκὲς πηγές, σχετικὰ μέ τὴ Δημιουργία, μπορούμε νά ἐξαγωγήμε τίς ἀκόλουθες βασικὲς ἀρχές τῆς ἰουδαϊκῆς παράδοσης:

1. Ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἐκ τοῦ μηδενός — γένε μ' ἐν. Ἡ Δημιουργία ἀναπτύχθηκε σταδιακὰ, ἐπιδιώκοντας νά φθάσει τὴν τελειότητα. Ὁ Θεὸς - Δημιουργός, ἔκτισε διαφορῶν κόσμους, τοὺς ὁποίους κατόπιν κατέστρεψε, μέχρις ὅτου, τελικὰ, ἐπιτεύχθηκε μιά κατάσταση ἱκανοποιητικῆς καταλληλότητος¹. Οἱ διαδοχικὲς αὐτὲς καταστροφές εἶναι δυνατόν νά προκλήθηκαν κατὰ διαφορῶν τρόπους. Ἡ παράδοση ἀναφέρει κάποια σεληνιακὴ καταστροφή πού, πιθανόν, νά προκάλεσε μιά ἐξ αὐτῶν². Ὁ παρῶν κόσμος κτίσθηκε πάνω στὰ ερείπια τῶν προγενέστερων, σάν τὰ διάφορα κτίσματα πού οἰκοδομοῦνται πάνω ἀπὸ τὰ συντρίμια τῶν προγενέστερων καί καταστραφέντων κτισμάτων³. Ὁ χρόνος πρὶν τὴ δημιουργία τοῦ παρόντος κόσμου, διεπόταν ἀπὸ κανόνες καί ἀρχές διαφορετικὲς ἀπὸ τὸ σημερινὸ σύστημα ὑπολογισμοῦ του⁴.

2. Κατὰ τίς διαδοχικὲς δημιουργίες ἐκμηδενίσθηκαν ἀτέλειες καί δυσαρμονίες, πού εἶχαν παρουσιασθεῖ ἀρχικά. Καθὼς ἡ Δημιουργία ἀναπτυσσόταν, οἱ ἀτελεῖς καί μὴ — ἁρμονικὲς ὑπάρξεις ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ἄλλα πρὸς ἁρμονίαν⁵. Ὁ χρόνος γιά τὴν ἐπιβίωση ὄντα⁶.

3. Σύμφωνα μέ τὴν παράδοση, τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου προϋπῆρξαν ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα. Ἐπανελημμένως

Ἀπεικόνιση διαφόρων φάσεων τῆς Δημιουργίας ἀπὸ τὴν περίφημη «Sarajero Haggadah», Ἰσπανία 14ος αἰώνας. Ἄνω δεξιὰ: ἡ γῆ ἄμορφη καὶ ἔρημη· διαχωρισμός τοῦ φωτός ἀπὸ τὸ σκοτάδι. Κάτω δεξιὰ: διαχωρισμός τῶν ὕδων ἀπὸ τὰ κάτω ὕδατα· δημιουργία τοῦ φυτικού κόσμου. Ἄνω ἀριστερά: δημιουργία τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης· δημιουργία τῶν ζωογόνων δυνάμεων. Κάτω ἀριστερά: δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου τὸ Σάββατο, ἀναπαριστάμενο ἀπὸ ἕνα ἀναπαυόμενο ἄνδρα. Σέ ὅλες τὶς εἰκόνες ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ παρουσιάζεται μὲ τὴ μορφή τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων.

γίνεται μνεία τῶν 974 γενιῶν τοῦ προ - Ἀδαμικοῦ ἀνθρώπου⁶. Ἀπὸ διάφορες νύξεις γύρω ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ σωματικὴ του διάπλαση, μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἦταν ὑπερβολικοῦ μεγέθους⁷, ὅτι ἀρχικὰ ἦταν κατὰ τὴ φύση τοῦ ἀνδρόγονος⁸ καὶ ὅτι εἶχε οὐρά⁹.

4. Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τῆς Γένεσης ἔχουν ὡς ἑξῆς: «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἡ δὲ γῆ ἦτο ἄμορφος καὶ ἔρημος...» Ἐδῶ ὁ Βίβλος ἀναφέρει, μὲ σαφὴ καὶ κατηγορηματικὸ τρόπο ὅτι ὁ κόσμος στὸν ὁποῖο ζοῦμε κτίσθηκε πάνω στὰ θεμέλια τῆς ἀμορφῆς καὶ ἔρημης μάζας. (Τόου καὶ Βόου), δηλαδὴ πάνω στὰ ἐρείπια τῶν προγενέστερων κόσμων. Ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς συστάσεως τῆς ὕλης μέχρι τῆς Δημιουργίας εἶναι δυνατόν νὰ παρῇλθαι ἀμέτρητοι αἰῶνες. Στὸν ψαλμὸ (102:25 - 26) ὑπάρχει ἕνας σαφὴς ὑπαινιγμὸς τῆς ιδέας τῆς διαδοχικῆς ἐμφανίσεως τῶν κόσμων: «Κατ' ἀρχὰς σὺ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἶναι οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ θέλουσιν ἀπολεσθῆ, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς

ἱμάτιον θέλουσιν παλαιωθῆ· ὡς, περιένδυμα θέλεις τυλίξει αὐτοὺς καὶ θέλουσιν ἀλαχθῆ».

Ἡ ἰουδαϊκὴ παράδοση καὶ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη

Πολλὰ ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς ἀρχαίας ἰουδαϊκῆς παράδοσης, ὅπως αὐτὴ σκιαγραφήθηκε παραπάνω, διαφωτίζονται καὶ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις. Πιὸ συγκεκριμένα τονίζονται τὰ ἑξῆς σημεῖα:

1. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπικρατοῦσε γενικὰ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ὑπῆρξε ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, πού ἀπέρριπτε τὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση περὶ μιᾶς δημιουργίας ἐκ τοῦ μηδενός¹⁰. Μέχρι τὴν πρόσφατὴ ἐποχὴ ἡ ὕλη καὶ ἡ ἐνέργεια πιστευόταν ὅτι ἀποτελοῦσαν δύο τελείως διαφορετικὰ στοιχεῖα. Μόνον τελευταῖα παρατηρεῖται ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἀποκαλούμενη «κλασικὴ» θεωρία τῆς αἰώ-

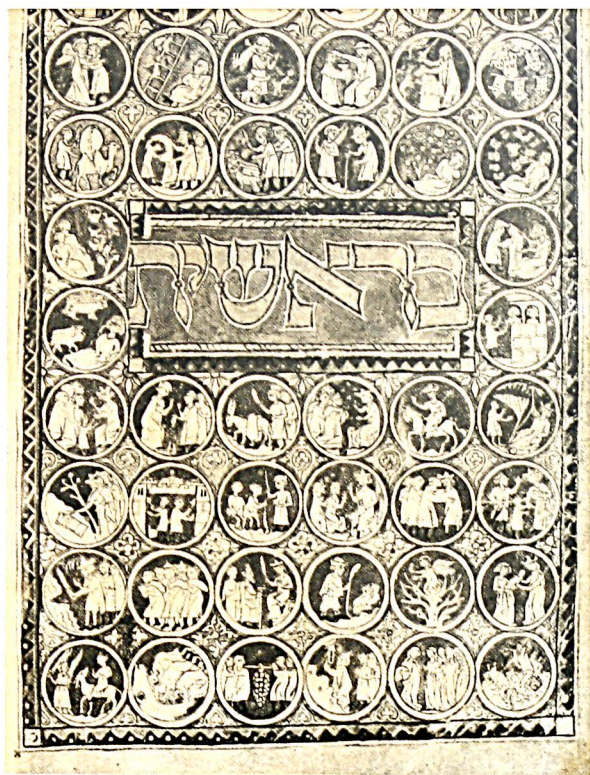
νιότητας της ύλης. Οι θεωρίες του Άϊνστάιν έδραϊωσαν και διασαφήνισαν την ταυτότητα της ύλης και της ενέργειας. Η περίφημη εξίσωσή του ($E = MC^2$) έδραϊωσε τη σχέση μεταξύ των δύο αυτών φαινομένων και της ταχύτητας του φωτός. Έχοντας υπόψη αυτά, είναι πολύ εντυπωσιακό το γεγονός ότι η βιβλική αφήγηση της Δημιουργίας αρχίζει με τις περίφημες λέξεις: «Γεννηθήτω φώς» δηλαδή, με την εμφάνιση ενός φωτός, άνομοιου από το φώς του ήλιου και των άστρων, που σύμφωνα με τη βιβλική αφήγηση, δημιουργήθηκαν αργότερα.

2. Ανάμεσα στις σύγχρονες θεωρίες, που προσπαθούν να εξηγήσουν τις διάφορες γεωλογικές ανακαλύψεις, πολλά, επίσης, είναι τα σημεία εκείνα που προφανώς πλησιάζουν τις αντίληψεις της ιουδαϊκής παράδοσης. Ο George Cuvier, επί παραδείγματι, υποθέτει ότι διαδοχικές ξαφνικές καταστροφές έλαβαν χώρα πάνω στη γη, καταστρέφοντας άμέτρητα ζώοντα όντα¹¹. Ότι οι κάτοικοι της ξηράς καλύφθηκαν και αποδεκατίσθηκαν από μεγάλους κατακλυσμούς, ενώ οι κάτοικοι της θάλασσας, έγκαταλείμμενοι από το φυσικό τους στοιχείο, καταδικάσθηκαν σέ άφανισμό από την ξηρασία. Όπως επίσης ότι σέ άρχαία πετρώματα, που διαμορφώθηκαν πριν από την εμφάνιση της ζωής πάνω στη γη, υπάρχουν ίχνη που μαρτυρούν γιά κάποια καταστροφή τρομακτικής βιαιότητας. Παρομοίως, ο γεωλόγος Lyell¹² τονίζει ότι από διάφορες έρευνες μαθαίνουμε πώς καθόλη την άπροσδιόριστη διάρκεια των αιώνων, όλη ή ζωογόνος δημιουργία αποδεκατίσθηκε πολλές φορές.

3. Πολλά από τα γεωλογικά εύρήματα συμφωνούν κατά τρόπον άξιοθαύμαστο με τη βιβλική αντίληψη ότι τα ζωογόνα όντα εμφανίσθηκαν πάνω στη γη κατά τη διάρκεια διαφορετικών γεωλογικών συνθέσεων. Τόσο στο φυτικό όσο και στο ζωικό κόσμο φαίνεται να υπερίσχυσε ο νόμος της ανάπτυξης και της εξέλιξης. Έντυπωσιάζει δέ πάρα πολύ ή παντελής έλλειψη των ύψηλότερων φυτών από τα κατώτατα γεωλογικά στρώματα. Οι χουρμαδιές και όρισμένα άλλα μονοκοτυλήδονα δέν εμφανίζονται παρά μόνον σέ μεταγενέστερους χρόνους. Τα άσπόνδυλα ζώα αναπτύχθηκαν πριν από τα σπονδυλωτά. Στην τάξη των τελευταίων τα ψάρια, τα έρπετά, τα πτηνά και τα μαστοφόρα εμφανίζονται σύμφωνα με μία προοδευτική κλίμακα της οργανικής τελειότητάς τους.

Δέν έχουμε παρά να άνοίξουμε τη Βίβλο γιά να διαπιστώσουμε μιά άξιοθαύμαστη και έντυπωσιακή όμοφωνία. Καί εδώ βλέπουμε την ίδια σταδιακή ανάπτυξη ή εξέλιξη, από τα άνόργανα στα όργανικά, από την άψυχη ύλη στα φυτά, τα ζώα και τόν άνθρωπο¹³. Στο φυτικό κόσμο εμφανίζονται πρώτα τα μονοκοτυλήδονα (χόρτα), γιά να ακολουθήσουν μετά τα δικοτυλήδονα και τα δέντρα. Στο ζωικό κόσμο ακολουθείται ή ίδια εξελικτική διάταξη: από τα άσπόνδυλα στα ψάρια, τα άμφίβια ή έρπετά και τα πτηνά. Κατόπιν ακολουθούν τα μαστοφόρα και, τέλος, ο άνθρωπος. Τό εξέλικτικό σχεδιάγραμμα της ζωής ή επιβεβαιώνεται, συνεπώς, από τη Βίβλο. Αυτό, όμως, που ή βιβλική αφήγηση της Δημιουργίας τονίζει είναι πώς τό κάθε στάδιο της εξελικτικής αυτής διαδικασίας δέν ήταν τό άποτέλεσμα συμπτύσεων ή τύχης, αλλά ήλθε σάν συνέπεια μιάς σοφής και υπεύθυνης θείας δραστηριότητας.

Επίσης, τό υπερβολικό μέγεθος, που ή ιουδαϊκή παράδοση άποδίδει στον προϊστορικό άνθρωπο, επιβεβαιώνεται από τις πρόσφατες ανακαλύψεις ύπολειμμάτων ανθρώπινων σκελετών σέ διάφορα σημεία της ύψηλίου. Όλα αυτά τα εύρήματα μαρτυρούν ότι ο σημερινός άνθρωπος συρρικνώθηκε στις τωρινές διαστάσεις του και ότι θά πρέπει να κατάγεται από κάποιο είδος γιγάντων ή μεγανθρώ-

Η πρώτη σελίδα της Βίβλου «Schocken», έργο του Γερμανο-εβραίου Χαΐμ του Γραφέα, (περί τά 1300), Περιέχει την άρχική λέξη του κειμένου στα έβραϊκά - «Μπερεσίτ», «έν άρχή» - και 62 σχεδιαγράμματα (άπό άνω δεξιά πρός άριστερά), στα όποια αναπαρίστανται διάφορα έπεισόδια της Πεντατεύχου.

πων, που είχαν δύο φορές τό μέγεθος του σύγχρονου γορίλα.

Υπό τό πρίσμα όλων των παραπάνω θά έπιτρεπόταν να πούμε ότι ή θεωρία της εξέλιξης όχι μόνον δέν είναι αντίθετη πρός τη βιβλική και την έν γενέει ιουδαϊκή παράδοση, αλλά άποτελεί την επιβεβαίωση της λειτουργίας μιάς υπέρτατης Σοφίας.

Αυτή ή διαπίστωση, ένέπνευσε τό σύγχρονο συγγραφέα Will Ley να γράψει τό βιβλίό του «The Days of Creation» (Οι Έμέρες της Δημιουργίας), όπου τονίζει ότι «ή λακωνική φρασεολογία της Βίβλου περικλείει, κατά τρόπον άξιοθαύμαστο, την ιστορία της Δημιουργίας, όπως αυτή μās άποκαλύπτεται μέσα από τις σύγχρονες έπιστημονικές ανακαλύψεις». Ο δέ έπιφανής Γάλλος βιολόγος Lecomte du Nouÿ στο βιβλίό του «Human Destiny» (Άνθρώπινη Μοίρα), καταλήγει ότι «ή θεωρία της Έξελίξεως προϋποθέτει την αναγνώριση ενός Δημιουργού, ο όποιος από την άρχή κατευθύνει την άνοδική εξέλιξη του κόσμου πρός ένα συγκεκριμένο στόχο — τόν έλεύθερο άνθρωπο». «Θά μπορούσαμε να πούμε», συνεχίζει, «ότι ο συγγραφέας της Βίβλου γνωρίζει ένστικτωδώς όλη τη μεγαλειώδη πορεία της ζωής πάνω στον κόσμο, όπως αυτή προγραμματίσθηκε άπό τόν Σχεδιαστή της».

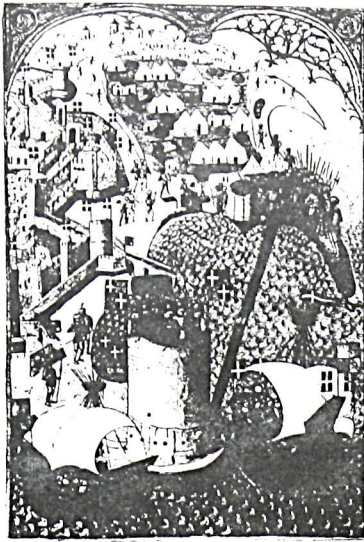
Η. Σ.

Σημειώσεις - Πηγές:

1. Ταλμούδ, Πραγματεία Χαγκίγκα 116 και Μιδράς Ραμ-

Συνέχεια στή σελίδα 12

Ρόδος. Ὁ Πύργος τοῦ Ἀγ. Νικολάου καί τὸ Μαντράκι στήν πολιορκία τῆς Ρόδου ἀπό τοὺς Τούρκους, στά 1480. Μικρογραφία ἀπό χειρόγραφο τοῦ G. Caoursin (Ἐθνικὴ Βιβλιοθ. Παρισίου Ms. Lat. 6067).

Στά 1310 οἱ Ἰωαννῆτες Ἱππότες ὁλοκληρώνουν τὴν κατάκτηση τῆς Ρόδου¹ κι ἔτσι τὸ νησί περνάει καί πάλι στοὺς προσκλήνιο τῆς πολιτικῆς καί οἰκονομίας τῆς Μεσογείου. Μέχρι τότε ζοῦσε στὸ περιθώριο σάν τμῆμα ἀρχικά τῆς ρωμαϊκῆς καί ἀργότερα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Δέν ἦταν παρά ναυτικός σταθμός² γιὰ ἀνεφοδιασμό τῶν πλοίων πάνω στὸ θαλασσινὸ δρόμο, πού ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴ δυτικὴ Εὐρώπη πρὸς τὴν Μ. Ἀσία, τὸν Πόντο, τὴν Κύπρο, τὴ Συρία καί τὴν Παλαιστίνη.

Οἱ σχέσεις τοῦ ντόπιου στοιχείου καί τῶν Ἱπποτῶν, χωρὶς νὰ εἶναι ἐχθρικές, ἦταν δύσκολες στὴ διάρκεια σχεδὸν ὅλου τοῦ 14ου αἰ. Οἱ συντηρητικὲς κοινωνικὲς δομές τῆς Ρόδου, ἀποτέλεσμα μιᾶς οἰκονομίας πού στηριζόταν σχεδὸν ἀποκλειστικά στὴ γῆ, τὸ ἐποικοδόμημα τῆς «Ὁρθοδοξίας» καί ἄλλοι λόγοι, ἦταν φυσικὸ νὰ φέρουν σὲ ἀντίθεση Ρόδιους καί Φράγκους.

Βασικὴ ἡ σύγκρουση ἦταν ἰδεολογική. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 11ου αἰ. μὲ τὴν ἐναρξη τῶν σταυροφοριῶν, τὴν ἐνεργητικὴ παρουσία τῶν δυτικῶν στὴν Ἀνατολή καί τὴν ἐδραίωσή τους στὸ Αἰγαῖο μετὰ τὸ 1204, μιὰ τρίτη ἰδεολογία παρουσιάστηκε στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Μέχρι τότε ἀντίπαλες ἰδεολογίες ἦταν ἡ βυζαντινὴ καί ἡ ἰσλαμική.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗ ΡΟΔΟ ΤΟ 15ο ΑΙΩΝΑ

Πολιορκία τῆς Ρόδου ἀπὸ τοὺς Τούρκους στά, 1480. Μικρογραφία ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ G. Caoursin (Ἐθν. Βιβλιοθ. Παρισίου Ms. Lat. 6067).

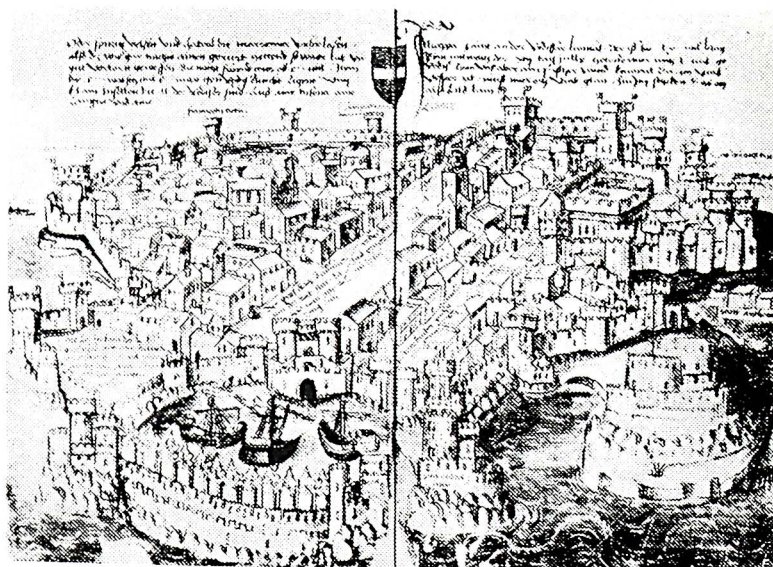

χέρια της τήν πολιτική εξουσία, μέσω των Ίπποτών, καί ρύθμιζε τήν κοινωνικοοικονομική εξέλιξη. Ο ὕλικός πλοῦτος ἀνῆκε στους ἀνθρώπους της, ἀλλά δέν ἀπέκλειε κα φορεῖς ἄλλων ἰδεολογιῶν, ὅπως τῆς ἐβραϊκῆς, τῆς βυζαντινῆς καί τῆς φραγκοβυζαντινῆς νά πλουτίζουν. Ἡ τελευταία, μάλιστα, ἦταν ἡ πῶ προνομιοῦχα ἀπό τίς τρεῖς.

Ἐκπρόσωποι τῆς ἰσλαμικῆς ἰδεολογίας δέν μπορούμε οὔτε νά φανταστοῦμε ὅτι κατοικοῦσαν ὁ Ῥόδο καί ὅτι παίρνανε ἐλεύθερα μέρος στόν οἰκονομικό καί κοινωνικό βίον. Οἱ Μουσουλμάνοι περνοῦσαν ἀπό τή Ῥόδο σάν ἐμποροί ἢ ἦταν σκλάβοι. Τήν ἰσλαμική ἰδεολογία πρέπει νά τήν δοῦμε σάν τῷ «ἀντίπαλο δέος» ἰδιαίτερα τῆς κυρίαρχης δυτικοευρωπαϊκῆς (φράγκικης) τῆς φραγκοβυζαντινῆς καί, λιγότερο, τῆς βυζαντινῆς καί τῆς ἀρμένικης.

Ἡ σύγκρουση καί ὁ ἀνταγωνισμός μέ τούς Μουσουλμάνους προσδιόριζε καί ἐνίσχυε τίς παραπάνω ἰδεολογίες. Ἡ ἐβραϊκή ἰδεολογία, πού ἰδιαίτερα στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. δέχτηκε ἀνελέητο διωγμό, δέν εἶχε τίποτα σχεδόν νά χάσει στήν περίπτωση τουρκικῆς κατάκτησης. Ἀντίθετα, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπό τά γεγονότα, κέρδισε. Οἱ Ἑβραῖοι μπόρεσαν μετά τό 1522 νά ἐπανέλθουν στήν παλιά τους πίστη.

Ἡ Ῥόδος, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, πέφτοντας στά χέρια τῶν Ίπποτών, πέρασε αὐτόματα στή δυτικοευρωπαϊκή οἰκονομία, μ' ὅλες τίς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἦταν τώρα πιά τό λιμάνι της μιά ἀπ' τίς πύλες τῆς Δύσης, ἀπ' ὅπου μπαίνονόβγαιναν ἐμπορεύματα καί σκλάβοι. Διακινούνταν⁹ συνήθως ἀρώματα, κερί, πιπέρι, χαβιάρι, μάλλινα καί μεταξωτά ὑφάσματα, λάδι, κρασί, σάρι, δέρματα καί ζάχαρη. Ἦταν, ἐπίσης, ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα σκλαβοπάζαρα τῆς Δύσης. Τό ἱπποτικό τάγμα εἶχε τό δικαίωμα νά παίρνει ἀπό τούς σκλάβους, πού ἔφερναν οἱ πειρατές γιά πούλημα στή Ῥόδο, ἕναν στούς δέκα. Στό νησί, ἐξ αἰτίας τῆς ἐμπορικῆς κίνησης, ἐγκαταστάθηκαν ὑποκαταστήματα τῶν μεγάλων ἐμπορικῶν καί τραπεζικῶν ἑταιριῶν Retuggi, Bardì, Altavitti, Carroni,

Ἡ μεσαιωνική πόλη τῆς Ῥόδου, στά 1486. Μικρογραφία ἀπό χειρόγραφο τοῦ Conrad von Grunemberra.

Federighi, Guarates, κ.ά. Ἐπίσης μεγάλη δραστηριότητα ἀνάπτυξαν στό ροδίτικο λιμάνι ἐμποροί ἀπό τό Μοντελλιέ Narbonne καί τήν Ἀραγώνα.¹⁰

Μέσα στό οἰκογενειακό περιβάλλον τῆς πόλης καί τοῦ χωριοῦ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μικρές βιοτεχνίες ὑφαντῶν, πηλίνων ἀγγείων, μεταλλουργίας κ.λ.π. Ἐπίσης ὑπῆρχαν δύο μεγάλα καί ἀρκετά σημαντικά ἐργαστήρια παραγωγῆς ζάχαρης καί σαπουνιοῦ κάτω ἀπό κρατικό ἔλεγχο. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ἀκόμα τή μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας¹¹. Ἐκτός ἀπό τό στόλο τῶν Ἱπποτῶν, πού ὁ ρόλος του δέν περιοριζόταν μόνο σέ πολεμικές ἐπιχειρήσεις, ἀλλά ἔπλεε μεταφέροντας καί ἐμπορεύματα, ἰδιώτες Ῥόδιοι, Ἑλληνες καί Φράγκοι, ἔκαναν ἐμπόριο μέ δικά τους πλοῖα.

Ἰδιαίτερο χαρακτήρα στήν οἰκονομική ζωή τῆς Ῥόδου ἔδιναν οἱ χρηματιστηριακές συναλλαγές, πού γίνονταν ἐδῶ. Οἱ μεγάλες ἀγορές ἐξωτικῶν καί ἄλλων προϊόντων τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀγορά σκλάβων στό σκλαβοπάζαρο τῆς Ῥόδου ἢ τῆς Ἐφέσου κ.λ.π. ἀπαιτοῦσαν μεγάλα χρηματικά ποσά, πού τά δάνειζαν τραπεζίτες, Φράγκοι ἢ Ἑλληνες. Ἡ οἰκονομία στηριζόταν περισσότερο στό ἐμπόριο καί στό χρηματιστηριακό κεφάλαιο καί λιγότερο στήν

παραγωγή τῆς γῆς (ἡ ροδιακή γῆ ἔδινε τά μισά προϊόντα ἀπ' ὅσα χρειαζόταν ὁ πληθυσμός τῆς γῆς νά τραφεῖ). Ἐτσι, λοιπόν, ἡ Ῥόδος εἶχε ἀναπτύξει μιά καπιταλιστική κοινωνική δομή δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου, ἀνάλογη μέ τῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Κρήτης καί τῆς Κύπρου.

Πρώτη τάξη ἦταν οἱ εὐγενεῖς, Φράγκοι καί Ἕλληνες, μέ ὅλα τά προνομία τους, πού στό 15ο αἰ. παραμένουν ἀκόμα ἀθικτα. Ἦταν, συνήθως, τιμαριοῦχοι, δηλαδή ἰδιοκτῆτες μεγάλων ἐκτάσεων γῆς στή Δωδεκάνησο καί στή λοιπή Εὐρώπη, χωρίς, ὅμως, αὐτή ἡ ἰδιότητα νά τοῦς ἐμποδίζει, ἂν ᾔθελαν νά κερδίσουν καί ἀπό τό ἐμπόριο, τό δανεισμό χρημάτων (μόνο στούς Ἱππότες ἀπαγορευόταν), τή βιοτεχνία κ.λ.π.

Τό ἐμπόριο, οἱ χρηματιστηριακές ἐνασχολήσεις καί ἡ ναυτιλία εἶχαν δημιουργήσει μιά μεγαλοαστική τάξη. Οἱ ἀρχαικές πηγές εἶναι πλούσιες σέ ὀνόματα ντόπιων καί ξένων ἐμπόρων καί τραπεζιτῶν, πού ζοῦσαν καί πλούτιζαν στή Ῥόδο. Οἱ παραπάνω δύο τάξεις εἶχαν τήν ἐξουσία στά χέρια τους. Ἦταν οἱ ἀρχουσες.

Τήν τρίτη τάξη τήν σχημάτιζαν οἱ μικροβιοτέχνες, οἱ τεχνίτες, οἱ μικροῦς ἐμποροί, οἱ καλλιτέχνες (ζωγρά-

φοι, γλύπτες, μουσικοί κ.ά.), οι υπάλληλοι της κρατικής μηχανής, οι ιερωμένοι κ.ά.

Τήν αρχοντιά, τόν πλούτο, τή λεπτότητα καί τήν όμορφιά αὐτῶν τῶν τριῶν τάξεων περιγράφει ὁ Γεωργιλλᾶς στό μεγάλο ποίημά του «τό θανατικό τῆς Ρόδου».¹²

Ἀκολουθοῦσαν οἱ λίγοι ἐλεύθεροι γεωργοί στήν ὑπαιθρο, οἱ ναυτικοί, οἱ στρατιῶτες, οἱ ἐλεύθεροι ἐργάτες. Ὅλοι αὐτοί κέρδιζαν τό λίγο ψωμί τους μέ τό ἀλέτρι, τό κουπί, τή λόγχη, τή σκαπάνη ἢ τό μιστρί.

Τελευταῖοι ἔρχονται οἱ δουλοπάροικοι, πού καλλιεργοῦσαν τά κτήματα τῶν εὐγενῶν καί ἡ κατώτερη κοινωνική τάξη, τῶν σκλάβων, πού οὔτε τό κορμί τους δέν εἶχαν τό δικαίωμα νά διαθέσουν ὅπως ᾔθελαν. Οἱ τελευταῖοι ἦταν κτήματα τοῦ ἱπποτικοῦ κράτους καί σ' αὐτή τήν περίπτωση δούλευαν στά μεγάλα ὀχυρωματικά ἔργα ἢ ἀνῆκαν σέ πλούσιους ἰδιῶτες.

Οἱ διανοούμενοι¹³ Ἕλληνες καί ξένοι προέρχονταν ἀπό τίς τρεῖς πρώτες τάξεις. Στό 15ο καί στήν πρώτη εἰκόσαετία τοῦ 16ου αἰ., μέχρι τότε, δηλαδή, πού ἔπεσε ἡ Ρόδος στά χέρια τῶν Τούρκων, ζοῦν στήν πόλη καί στοχάζονται οἱ Ἕλληνες Γεώργιος Καλοκύρης, Δημήτριος Καλοδίκης, Γεώργιος Καλύβας, Ἐμμανουήλ Γεωργιλλᾶς κ.ά. Φράγκοι εἶναι ὁ Guillaume Caoursin, ὁ Benvenuto de Saint - Geor-

ges, ὁ Pierre Lomellino del Campo, ὁ Fontanus, ὁ Sabba Castiglione κ.ά. Ἐνα πνεῦμα λεπτό καί μιά ἀτμόσφαιρα καλλιεργημένη φαίνεται ὅτι ἔχει δημιουργηθεῖ στό περιβάλλον τῆς αὐλῆς τῶν μεγάλων Μαγίστρων τῆς Ρόδου, ἀνάλογη μέ ἐκείνη τῶν πόλεων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἡ κοινωνική διαστρωμάτωση τῆς ἱπποτοκρατούμενης Ρόδου συμπληρωνόταν μέ τό ὑποπροletariάτο της, ὅπως συμβαίνει ἐξάλλου μ' ὅλες τίς ἐξελιγμένες ἀστικές κοινωνίες. Ἡ ἔρευνα σ' αὐτό τόν τομέα εἶτε γιατί δέν θέλησε εἶτε γιατί δέν μπόρεσε ἀκόμα, δέν ἔχει προχωρήσει. Ξέρουμε, λόγου χάριν, λίγες πληροφορίες γιά τίς πόρνες¹⁴, πού στά μέσα τοῦ 15ου αἰ. εἶχαν γεμίσει τήν πόλη καί προκαλοῦσαν σκάνδαλα. Στά 1456 ὁ Μεγ. Μάγιστρος De Milly ἀπαγόρευσε νά κατοικοῦν ὅπουδήποτε καί θέλησε νά τίς ἀπομονώσει σέ μιά ἄκρη τοῦ Κάστρου. Στά 1478, ὅμως, προκύπτει πάλι τό ἴδιο θέμα καί ἀκολουθεῖ νέο διάταγμα γιά τόν περιορισμό αὐτῶν τῶν γυναικῶν.

Αὐτή εἶναι, λοιπόν, μέ λίγα λόγια ἡ πλούσια ἰδεολογική καί κοινωνική διαστρωμάτωση τῆς Ρόδου, λίγο πρίν περάσει τό νησί σ' ἓνα ἄλλο κόσμο, τόν κόσμο τῆς Ἀνατολῆς. Καρπός μιᾶς ἀναπτυγμένης ἀστικῆς οἰκονομίας καί μιᾶς ἔντονης πάλης ὁ ὅλος τῶς τομεῖς στά σύνορα τῆς Δύσης καί τῆς Ἀνατολῆς. ■

1 J. DELAVILLE LE ROULX, LES HOSPITALIERS EN TERRE SAINTE ET A CHYPRE PARIS 1904, σ. 273 - 284.

2 Ἡλ. Κόλλια, Τοπογραφικά προβλήματα τῆς παλαιохριστιανικῆς πόλης τῆς Ρόδου καί ἡ μεγάλη βασιλική της. Πρακτικά τοῦ 10ου Συνεδρίου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας (ὑπό ἐκτύπωση).

3 Ἐμ. Κωνσταντινίδης. Ἡ ἐν Δωδεκανήσου Ἐκκλησία, Ἀθήναι 1970, σ. 21.

4 Ἀπ' ὅλους τοὺς μελετητές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ρόδου ἀναφέρεται ὅτι τό μητροπολιτικό θρόνο τοῦ νησιοῦ κατεῖχε στό τρίτο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ. ὁ Νεῖλος Δισσωρινός, γεγονός ἀμφισβητήσιμο.

5 J. BOSIO, ISTORIA DELLA SACRA RELIGIONE ET MILITIA DI S. GIOVANNI GEROSOLIMITANO, ROMA 1630, T2 σ. 361. G. S. PICENARDI, ITINERAIRE D' UN CHEVALIER DE S. JEAN DE JERUSALEM DANS L'ILE DE RHODES, LILLE 1900, σ. 120.

6 N. STRUMZA, ALCUNI CENNI STORICI SU GLI EBREI DI RODI, BOLOGNA 1936. 7 BOSIO, ὁ. π., σ. 564.

8 ARCH. 75 LIBER CONCILIORUM φ. 146 V.

9 Ἡλ. Κόλλια, Τά Δωδεκάνησα 1204 - 1522, ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Τ. Θ., σ. 293.

10 PICENARDI, ὁ. π., σ. 132.

11 AN. LUTTRELL, THE SERVITUDO MARINA AT RHODES, 1306 - 1462, VARIORUM REPRINTS, LONDON 1978.

12 G. WAGNER, CARMINA GRAECA MEDII AEVI, LIPSIAE 1874.

13 PICENARDI, ὁ. π. σ. 127 κ.ε.

14 BOSTO, ὁ. π. σ. 253 καί 285.

(Ἡ παραπάνω μελέτη δημοσιεύτηκε στό δωδεκανησιακό περιοδικό «Ὁ Δρόμος», τεύχος Ἀπριλίου 1981). Ὁ συγγραφέας τῆς εἶναι ἀρχαιολόγος.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ

≡ ΣΥΝΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 8

νά Γένεσις 1:3, 1:9, 1:12.

2. Ταλμούδ, Πραγμ. Χουλίν 60α καί Μιδράς Ραμπά Γεν. 1:6.

3. Ταλμούδ, Πραγμ. Χαγκίγκα 16α.

4. Μιδράς Ραμπά Γεν. 1:3.

5. Moses Hayim Luzzato, στό ἔργο του «Πιτχέ Χομά».

6. Μιδράς Ραμπά Γεν. 1:28 καί Ταλμούδ, Πραγμ. Σαμπάτ 786, Πραγμ. Χαγκίγκα 14α, Πραγμ. Ζεβαχίμ 116α.

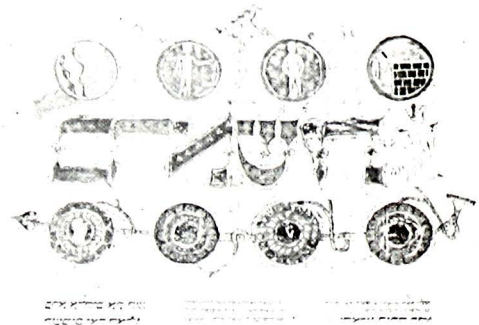
7. Ταλμούδ, Πραγμ. Σανεδρίν 38β, Πραγμ. Μπαβά Μπάτρα 75α.

8. Ταλμούδ, Πραγμ. Μπεραχότ 61α καί Μιδράς Ραμπά Γεν. 1:8. Παρόμοια ἀντίληψη, ὅτι ἀρχικά ὁ ἄνθρωπος ἦταν ἄρρεν καί θῆλυ, ὑπάρχει καί στήν ἀρχαία ἐλληνική μυθολογία.

9. Μιδράς Ραμπά Γεν. 1:14 καί Ταλμούδ, Πραγμ. Μπεραχότ 61α.

10. Γεουδά Ἀλεβῆ, στό ἔργο του «Ἀκουζάρι», 1:67.

11. Στό βιβλίο του, «The surface of the globe», σελ. 8 καί ἀλλαχοῦ.

Ἡ πρώτη σελίδα τῆς περίφημης γερμανικῆς «De Castro Pentateuch» (1344). Πάνω ἀπό τόν τίτλο τοῦ κειμένου ἀναπαρίστανται ὁ Ἀδάμ καί ἡ Εὐὰ ἀνάμεσα ἀπό τό δένδρο τῆς Γνώσης.

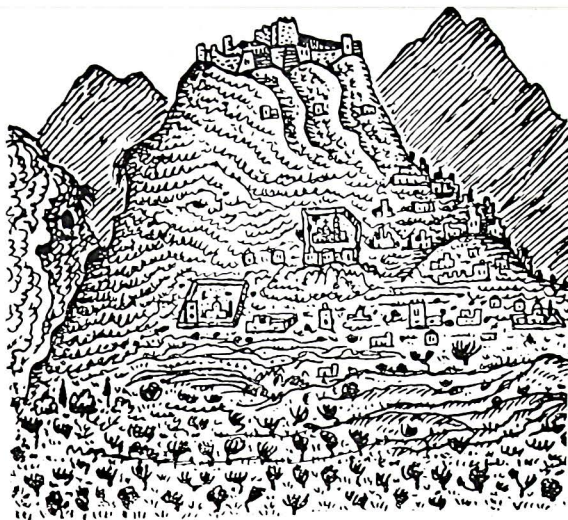
12. Στό ἔργο του, «Principles of Geology», том. 2. σελ. 466.

13. Hertz, «Γένεσις» — σελ. 54. ■

Ο ΜΥΣΤΡΑΣ

Σχέδιο καί κείμενο ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

Τότες πού πήγε στο Μυστρά ὁ Καρονέλης, ἕνας Ἰταλὸς περιηγητὴς, γράφει πὼς ἡ πολιτεία εἶχε γύρω της τειχιά μέ δυὸ μεγάλες πόρτες, μιὰ βορεινή, πού τή λέγανε τ' Ἀναπλιοῦ καί πού βρίσκεται ὡς τὰ σήμερα, κι ἄλλη μιὰ κατὰ τὴν ἀνατολή, καί πὼς ἡ πολιτεία εἶτανε χωρισμένη σέ τέσσαρα μέρη: α) στό φρούριο ποῦνε στήν κορφή, β) στήν καινούργια πολιτεία, γ) σ' ἕνα μέρος πού τό λέγανε Ξωχωῦρι, τούρκικα Μαράτς· καί πὼς τό Ξωχωῦρι εἶτανε ὁλότελα χωριστό ἀπ' τή ρέστη πολιτεία, ἔχοντας ἀνάμεσά τους τό Βασιλοπόταμο, πού τό περνοῦσαν μ' ἕνα πέτρινο γιοφύρι. Μάλιστα λέγει πὼς κάνει πολλή ζέστη τό καλοκαίρι, ἐπειδὴς φυσᾶνε νοτιές κ' ἐπειδὴς τό χωριό εἶνε χτισμένο στά ποδάρια ἑνὸς μεγάλου βουνοῦ, πού διώχνει ἀπάνω στό χωριό τή λαύρα τοῦ ἡλίου· καί πὼς ἕνας Γάλλος λεγόμενος Γκιλλετιέρος πρὶν λίγα χρόνια εἶχε πάρει μέ πολλή προσοχή τό ὕψος τοῦ πόλου καί τῶν ἀστρων καί μέ τὰ πολλὰ ἤυρε πὼς ὁ Μυζιστράς, ὅπως τὸν γράφει, βρίσκεται σέ 35 γράδα καί 26 πόντους τῆς χάρτας.

Στὰ 1806 πέρασε κι ἄλλος ἕνας περιηγητὴς, ὁ Γάλλος Σατωμπριάντος. Αὐτὸς πάλε γράφει γιὰ ἕναν ἐβραϊκό μαχαλά γύρω στή Μητρόπολη, πού τὸν εἶχανε κάψει οἱ ἀρβανίτες· καί πὼς κατ' ἀπ' τό κάστρο τῆς κορφῆς βρισκότανε τό Κατοχωῦρι, καί πέρ' ἀπ' τό ποτάμι, πού τό λέγει Ὁβραιοπόταμο, βρισκότανε τό Μεσοχωῦρι, οὐλο τούρκικα σπίτια βαμμένα μέ πράσινες καί κόκκινες μπογιές, μέ τζαμιά καί μ' ὁμορφα περβόλια.

Κι ὁ Καρονέλης κι ὁ Σατωμπριάντος κι οὐλο οἱ παλιοὶ σοφοὶ εἶχανε τὴν ιδέα πὼς ὁ Μυστράς εἶτανε χτισμένος ἀπάνου στά θεμέλια τῆς ἀρχαίας Σπάρτης. Ὡστόσο ὁ Σατωμπριάντος γράφει πὼς δέ μπορούσε νά χωνέψη ὅτι κεῖνο τάνακάτωμα ἀπ' ἀράπικα, φράγκικα, γραικικά κ' ἰταλικά χτίρια, εἶτανε ἡ φημισμένη πατρίδα τοῦ Λεωνίδα, κ' εἶδε κ' ἔπαθε ὡς νά βρῇ τὴν καθεαυτοῦ τοποθεσία της, γιατί κανένας ἀπ' τοὺς χωριάτες δέν εἶξερε τέτοια πράματα, κι ἄλλος ἔλεγε πὼς ἡ Σπάρτη εἶνε ἕνα χωριό Παρῶρι λεγόμενο, ἄλλος τό Μεσοχωῦρι κι ἄλλος ἄλλο. Γράφει καί γιὰ κάτι Μανιάτες πού πουλάγανε στό παζάρι σουπιές καί χταπόδια· καί μάλιστα σίμωσε νά τοὺς κυττάξῃ ἀπὸ κοντά γιὰ νά δῇ κατὰ πόσο μοιάζανε τοὺς παλαιοὺς Σπαρτιάτες ποῦχε μέσα στό μυαλό του. Ἀκόμα σημειώνει πὼς ὑπαρχε στό Μυστρά ἕνα γραικικό σπίτι πού τό λέγανε Ἀγγλικό Ξενοδοχεῖο καί πὼς εὑρίσκε κανένας νά φάγῃ ροζμπίφ κι ἄλλα εὐρωπαϊκά φαγητά καί νά πιῇ φῖνο κρασί τοῦ Πόρτο. Πῆγε κ' εἶδε καί τὶς ζουγραφίες τ' Ἀη Δημήτρη στή Μητρόπολη καί λέγει γιὰ δαῦτες πὼς εἶνε ἀτεχνες σάν καί κεῖνες πού ζωγραφίζανε στήν Ἰταλία πρὶν ἀπ' τὸν Περουτζίνο.

Ὁ αὐτὸς Πρίγκηπος καί ἦλθεν εἰς τὴν Λακεδαιμονίαν, καί ἐκεῖ ἔκαμε συμβούλιον μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, καί

τούς ἠρώτησε ποῖος τόπος τοὺς ἀρέσει διὰ νά κτίσει κάστρον δυνατόν καί σίγουρον. Ἐσυμβούλευσαν αὐτὸν ἀπάνου εἰς τό βουνόν τῆς Λακεδαιμονίας, ὅπου ἀπέχει ἔως δύο μίλια, ἐκεῖ νά τό κτίσουν, ὅτι δέν εἶνε ἄλλος τόπος καλλιώτερος καί δυνατώτερος ἀπὸ ἐκεῖνον. Ἦρεσέ του ἡ βουλή τους, καί ὁ τόπος, καί τῆς ὥρας ὥρισε καί ἐμαζώχθησαν μαστόροι καί ὑπουργοί, καί ἔφεραν πᾶσαν ὕλην, καί ἀσβέστην, καί πέτρες, ξύλα, καί ἄλλην ὑψηρεσίαν τοῦ κτίσματος· ἔτσι ἀρχισαν καί ἔκτισαν τό Κάστρον, καί τό ἐτελείωσαν καί τό ἐξεφλησαν ὑψηλὸν καί εὐμορφότατον, καί τό ὠνόμασε Μιζηθρᾶν, διότι ὁ τόπος ἐκεῖνος ἐτζί ἐλέγετο Μιτζηθρᾶς, καί ἑλληνικά λέγεται Σπάρτα. Ἡ Λακεδαιμονία εἶνε κάτω εἰς τὸν κάμπον, καί ἦταν κάστρον περιφανέστατον κι εἶχεν ἄνδρας ἀνδρειωμένους, ἀμὴ τὴν σήμερον εἶνε ἔρημος.

(Σημείωσις ΧΡΟΝΙΚΩΝ: Στὸ φύλλο μας τοῦ Ἰουνίου 1981 εἶχαμε δημοσιεύσει μελέτη τοῦ Ζβί Αννети γιὰ τοὺς Ἑβραίους τοῦ Μυστρά. Τὴ μελέτη αὐτὴ συμπληρώνουμε μέ τό παραπάνω ἄρθρο τοῦ ἀειμνήστου Φ. Κόντογλου, πού δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικό «Ἡ Κληρονομιά μας» Αὐγούστου 1981).

ΧΡΟΝΙΚΑ

Γραφεῖα: Σουρμελῆ 2

Ἀθῆναι (109) - Τηλ. 88.39.952

★ Ἐκδότης: τὸ Κ.Ι.Σ. εκπροσωπούμενον ὑπὸ τοῦ Προέδρου του κ. Ἰωσήφ Λόβιγγερ, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὑπεύθυνος συμφώνως τῷ νόμῳ (Σουρμελῆ 2 - Ἀθῆναι).

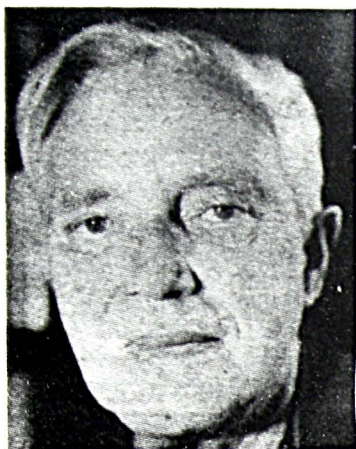
ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡΧ. 2

★ Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Νίκος Τσαπίδης, μέλος τῆς Ἐνώσεως Συντακτῶν Περιοδικοῦ Τύπου.

★ Ὑπεύθυνος φωτοσυνθέσεως: Κατσαοῦνη ΕΠΕ, Σπ. Δοντὰ 10, Ἀθῆναι.

★ Ἡ ἀναδημοσίευσις κειμένων εἶναι ἐλευθέρα, μέ τὴν προϋπόθεσις ὅτι θὰ ἀναφέρεται ἡ πηγή: Περιοδικό «Χρονικά», Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου.

IN MEMORIAM

Ο ΑΙΔΕΣΙΜΟΤΑΤΟΣ Δρ. JAMES PARKES

«Ένας ὀρθῶς σκεπτόμενος ἐπιστή-
μων σέ μία περίοδο παραλογισμού·
ένας ἀνεξάρτητα σκεπτόμενος ἄν-
θρωπος σέ μία ἐποχή συμμορφώ-
σεως· ένας ἀνεκτικός ἄνθρωπος σέ
μία ἐποχή μὴ - ἀνεκτικότητας»

Ὁ Αἰδ. Δρ. James Parkes, ὁ διακεκριμένος Ἀγγλικανὸς θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε πάνω ἀπὸ πενήντα χρόνια παραγωγικῆς προσφορᾶς στὴν ὑπόθεση τῆς χριστιανο - ιουδαϊκῆς ἀλληλοκατανόησης καὶ ὑπῆρξε ὁ συγγραφεὺς πολυάριθμων βιβλίων γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὰ αἷτια τοῦ ἀντισημιτισμοῦ καὶ τὶς σχέσεις μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ συναγωγῆς, πέθανε πρόσφατα στὸ Bournemouth τῆς Ἀγγλίας, σέ ἡλικία 84 ἐτῶν.

Γεννήθηκε στὸ Guernsey, στὰ ἀγγλικά νησιά τῆς Μάγχης καὶ ἀνατράφηκε σάν Ἀγγλικανός. Κατὰ τὸν α' παγκό-
σμιο πόλεμο ὑπηρέτησε ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ πεζικοῦ στὴ
Γαλλία. Μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο
τῆς Ὁξφόρδης, χειροτονήθηκε τὸ 1925.

Τὸ 1928 ὑπηρετεῖ στὴ Γενεὺη γενικὸς γραμματέας τῆς
Διεθνοῦς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως καὶ ἐκεῖ πρωτοέρχεται ἀν-
τισημιτισμοῦ καὶ τὶς πολλὰ καὶ ποικίλες διατάξεις κατὰ τῶν
Ἰσραηλιτῶν φοιτητῶν πού ζοῦσαν στὶς ἀνατολικο-
ευρωπαϊκὲς χώρες. Τότε, ἀποφασίζει νὰ διερευνήσει τὶς
πηγὲς καὶ τὰ αἷτια τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, δημοσιεύοντας
τὸ 1930 τὰ πορίσματά του στὸ πρῶτο βιβλίο του, μὲ τίτλο:
«The Jew and his neighbour».

Ἀνθρωπος φιλεύσπλαχνος ἀλλὰ καὶ δεινὸς ἐπιστήμο-
νας - ἐρευνητής, συνεχίζει τὶς ἐρευνές του καθόλη τὴ ναζι-
στική περίοδο. Τὸ 1935 ὁ ἴδιος γίνεται θύμα ναζιστικῆς
τρομοκρατικῆς ἐπιθέσεως στὸ διαμέρισμά του στὴ Γε-
νεὺη, ἐξαιτίας τῆς ὑποστηρίξεώς του πρὸς τοὺς Ἰσραηλι-
τες. Ἐκτοτε κατατάσσεται στὸ «μαυροπίνακα» τοῦ Χίτλερ.

Στὴν προσπάθειά του γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς χριστιανο -
ιουδαϊκῆς συμφιλίωσης, ὁ Δρ. Parkes, μαζί μὲ τὸν ἀεί-
μνηστο ραββῖνο Δρ. Israel Mattuk, ἀπευθύνονται στὸν τό-
τε Ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Canterbury, Δρ. William Temple, μὲ
τὴν πρόταση τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐνὸς Συμβουλίου Χρι-
στιανῶν καὶ Ἰσραηλιτῶν, (Σ.Χ.Ι.). Ἡ ἰδέα υἱοθετήθηκε ἀμέ-
σως ἀπὸ τὸν Δρ. Temple, ὁ ὁποῖος, σέ συνεργασία μὲ τὸν
τότε Βρεταννὸ Ἀρχιεπίσκοπο Δρ. J.H. Hertz, ἔθεσαν τὶς βά-
σεις τοῦ Σ.Χ.Ι. Τὸ 1942 ὁ Δρ. Parkes διορίζεται μέλος τῆς
ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συμβουλίου καὶ ἔκτοτε, μέχρι
τοῦ θανάτου του, δὲν ἔπαψε νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ ἐνδιαφέ-
ρεται ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τοῦ Συμβουλίου αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν πόλεμο ἀσχολήθηκε μὲ ἀπαράμιλλη ζέση γύ-
ρω ἀπὸ τὸν προσφιλὴ του πλέον τομέα, μὲ στόχο, ὅπως ὁ
ἴδιος διατύπωσε, «τὴν ἀναστροφή τῆς πορείας ἐνὸς ρεύμα-
τος, πού ἐπὶ 1.900 χρόνια κυλάει σέ λανθάνουσα κατεύ-

θυνση, ὥστε νὰ καταστεί δυνατὴ ἡ σωστὴ συνύπαρξη
Ἰσραηλιτῶν καὶ μὴ - Ἰσραηλιτῶν, ἀπελευθερωμένων ἀπὸ
τὴν ἀμάθεια καὶ τὶς προκαταλήψεις αἰώνων».

Τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα του, μὲ τὰ ὁποῖα συνόδευε τὴν
προσπάθειά του, ὑπῆρξαν σπουδαῖα. Μεταξὺ τῶν πλέον
διαδεδομένων βιβλίων του εἶναι: «A History of the Jewish
People», 1962, (μεταφρασμένο ἤδη στὰ γερμανικά, ὀλ-
λανδικά, ἰταλικά καὶ ἰσπανικά), δύο κλασικά πλέον ἔργα του
γιὰ τὸν ἀντισημιτισμὸ «The conflict of church and syna-
gogue» καὶ «The Jew in the Medieval Community», καὶ «A
History of Palestine from AD 135 to 1948», «The founda-
tions of Judaism and Christianity». Πολυάριθμα ἄρθρα
του δημοσιεύθηκαν σέ διάφορα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ
καὶ ἐφημερίδες πολλῶν χωρῶν. Οἱ συχνὲς καὶ περισπού-
δαστες διαλέξεις του, τέλος, μπροστὰ σέ ἑβραϊκὰ καὶ μὴ -
ἑβραϊκὰ ἀκροατήρια στὴ Βρεταννία καὶ σέ ἄλλες χώρες,
μαρτυροῦν, πέρα ἀπὸ τὴν εὐρυμάθειά του, καὶ τὸν ἀνθρω-
πισμὸ του.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν τιμητικῶν διακρίσεων πού ἀπονε-
μήθηκαν στὸν Δρ. Parkes εἶναι: ἐπίτιμος συνεργάτης τοῦ
Ἑβραϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐπίτιμος δι-
δάκτωρ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Ὀρθόδοξο Ἰνστιτούτου τῆς
Νέας Ὑόρκης. Τὸ 1973 τιμήθηκε μὲ τὸ Hedi Munk Award
ἀπὸ τὸ Καναδικὸ Συμβούλιο Χριστιανῶν καὶ Ἰσραηλιτῶν,
γιὰ τὸ ἔργο του ὑπὲρ τῶν σχέσεων Ἰσραηλιτῶν καὶ Χρι-
στιανῶν καὶ τὴν καταπολέμηση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ.

Ὅταν τὸ 1966 ὁ Δρ. Parkes συνταξιοδοτήθηκε, δώρη-
σε τὴ θαυμάσια βιβλιοθήκη του, ἀποτελούμενη ἀπὸ 7.000
τόμους καὶ πραγματεῖες περὶ ἀντισημιτισμοῦ, χριστιανο -
ιουδαϊκῶν σχέσεων καὶ ἰουδαϊκῶν μελετῶν, στὸ Πανεπι-
στήμιο τοῦ Southampton, τὸ ὁποῖο τοῦ ἀπένεμε τὸν τίτλο
τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος τῶν Γραμμάτων, D Litt. Στὴν
προσφώνησή του ὁ πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου, χαρακ-
τήρησε τὸν Δρ. Parkes σάν «ἐναν ὀρθῶς σκεπτόμενο ἐπι-
στήμονα σέ μία περίοδο παραλογισμοῦ· ἐναν ἀνεξάρτητα
σκεπτόμενο ἄνθρωπο σέ μία ἐποχή συμμορφώσεως· ἐναν
ἀνεκτικὸ ἄνθρωπο σέ μία ἐποχή μὴ - ἀνεκτικότητας». Μία
πράγματι κατάλληλη ἐπιτομή τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου ἐνὸς
μεγάλου ἀνδρα.

Ἡ μνήμη τοῦ James Parkes θὰ εἶναι σεβαστὴ γιὰ τὶς
μελλοντικὲς γενιές...

Νέος νομπελίστας!..

**Ο,ΤΙ ΕΙΧΑ ΝΑ ΠΩ, ΤΟ ΕΙΠΑ
ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΟΥ...**

«'Ο πλοῦτος τοῦ πνεύματός του καί ἡ ἐκφραστικότητα τοῦ ὕφους του κάνουν τόν Κανέττι ἕναν ἀπό τούς πιά διακεκριμένους συγγραφείς τοῦ καιροῦ μας, ἕναν ἄνθρωπο, τοῦ ὁποῖου οἱ περιγραφές περικλείουν ὅλη τήν εἰρωνεία τῆς ζωῆς καί, συχνά, φέρνουν στό νοῦ μεγάλους προάγγελους τοῦ πνεύματος, ὅπως τόν Λά Μπρυγιέρ καί τόν Λίχτενμπεργκ.

«Μέ τά λόγια αὐτά δικαιολόγησε ἡ Σουηδική Ἀκαδημία τήν ἀπόφασή της νά ἀπονείμει τό Νόμπελ Λογοτεχνίας 1981, στόν Ἑλία Κανέττι. Καί διευκρίνισε, ἀκόμα, ὅτι τά πιά χαρακτηριστικά στοιχεῖα τοῦ ἔργου τοῦ βραβευμένου εἶναι «ἡ εἰρωνική δξύτητα τῆς παρατήρησης τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ἡ ἀπέχθεια γιά τόν πόλεμο καί τήν καταστροφή, ἡ πίκρα μπροστά στή συνειδητοποίηση τῆς συντομίας τῆς ζωῆς».

Παρά τή διεθνή ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του, πού βασίζεται στή μελέτη τῆς ψυχολογίας τοῦ πλήθους, ὁ Ἑλία Κανέττι δέν θέλησε νά ἐμφανιστεῖ μετά τή βράβειυσή του καί, ὅπως δήλωσε ἕνας ἀπό τούς ἐκδότες του, γιατί ἀπεχθάνεται νά μετατραπεῖ σέ ἀντικείμενο θαυμασμοῦ κρυβόταν.

Ὁ 76χρονος συγγραφέας, πάντως, σχεδιάζει νά πάει στή Στοκχόλμη γιά νά παραλάβει τό Νόμπελ καί νά ἐκφωνήσει λόγο μέ τήν εὐκαιρία τῆς βράβειυσής του.

«Ὁ,τι εἶχα νά πῶ, τό εἶπα στά βιβλία μου. Τά πάντα βρίσκονται ἐκεῖ μέσα», λέγεται ὅτι δήλωσε ὁ Κανέττι μετά τήν ἀναγγελία τῆς βράβειυσής του, μέσα ἀπό ἕνα μήνυμα πού ἔστειλε, ἀπό κάπου στήν Ἑλβετία, στό Γερμανό ἐκδότη τῶν ἔργων του Φρίτς Ἀρνολντ.

Ἡ κουλτούρα τῆς Δύσης

Ὁ Ἑλία Κανέττι εἶναι κοσμοπολίτης, μέ τήν καλύτερη ἔννοια τοῦ ὄρου. Στό πρόσωπό του συμπυκνώνεται καί ἀποκρυσταλλώνεται ὅλη ἡ κουλτούρα τῆς Δύσης. Πάνω σ' αὐτό τό θέμα, εἶναι ἀφιερωμένο ἕνα ἀπό τά πιά πρόσφατα ἔργα του, τό «Ἱστορία μιᾶς νιότης».

Γεννήθηκε ἀπό Ἑβραίους γονεῖς στό Ρουσσούκ τῆς Βουλγαρίας, στίς 25 Ἰουλίου 1906. Πρελούδιο μιᾶς μοίρας, πού θά τόν ὀδηγήσει νά ζήσει στήν Ἀγγλία, στήν Αὐστρία καί τήν Ἑλβετία. Ἄν καί γράφει τά ἔργα του στή γερμανική γλῶσσα, ἔχει βρετανικό διαβατήριο.

Ὁ Ἑλία Κανέττι εἶναι ἕνας μαστόρας τῶν ἰδεῶν, πού ἔχει τή δυνατότητα νά τίς ἐκκαίκευι γιά νά τίς κάνει προσιτές. Πίσω ἀπό τά γυαλιά του, λάμπει ἕνα πονηρό βλέμμα καί τά χεῖλιά του τρεμοπαίζουν κάτω ἀπό τό χεῖμαρρο τῶν λέξεων.

Τό 1960, μετά ἀπό δεκαετίες μελέτης στή μεγάλη ἔρευ-

να τῶν μαζῶν, ὁ Ἑλία Κανέττι ἐξέδωσε τό βιβλί «Μάζα καί ἐξουσία». Προϊόν σκέψης, πού ὁ συγγραφέας συνέλαβε ἤδη ἀπό τήν ἐφηβική του ἡλικία καί πού ἐνισχύθηκε ἀπό τήν ἄνοδο τοῦ ναζισμοῦ.

«Υπάρχει ἕνα εἶδος κράτους, πού δημιουργεῖ νεκρούς γιά νά ἔχει τό συναίσθημα τῆς ἐπιβίωσης», εἶχε δηλώσει τότε ὁ συγγραφέας, συμπληρώνοντας ὅτι ἡ διαστροφή τῆς ἐξουσίας δέν εἶναι ἕνα νέο φαινόμενο, ὅπως ἀποδεικνύουν καί τά πιά παλιά ντοκουμέντα.

Ὁ Κανέττι, ὅμως, δέν ἀφήνεται νά παρασυρθεῖ ἀπό τήν ἀπελπισία. «Τό βιβλίό μου», εἶχε ἀκόμα πει, «εἶναι τό ἀποτέλεσμα τοῦ πάθους πού ἔχω γιά τήν ἀνθρωπότητα. Ἄν φέρνω στό φῶς τίς ἀπειλές, τό κάνω γιατί ἐλπίζω ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό θά συμβάλω στόν ἐξορκισμό τους».

Πέρα, ὅμως, ἀπό ἐρευνητής, ὁ νέος τιμημένος μέ τό βραβεῖο Νόμπελ Λογοτεχνίας, εἶναι καί ἀριστος μυθιστοριογράφος. Τό μυθιστόρημά του, πού θεωρεῖται καί τό τελειότερο, μέ τίτλο «Ἄουτο - ντά - φέ», ἐκδόθηκε στή Βιέννη τό 1935 καί προαναγγέλλει τά θέματα τοῦ «Μάζα καί ἐξουσία».

Τό «Ἄουτο - ντά - φέ», μυθιστόρημα πού ἐπαίνεσαν ὁ Τόμας Μάν καί ὁ Χέρμαν Μπρόχ, ἔχει σάν θέμα τό φιλόσοφο Κήν, πού ζεῖ ἀπομονωμένος στή βιβλιοθήκη του καί μόνο γιά τή βιβλιοθήκη του. Ὁ κόσμος του ὅλος εἶναι αὐτή ἡ βιβλιοθήκη, πού τελικά θά ἐξαφανιστεῖ μέσα στίς φλόγες. Ἐμπνευσμένο, χωρίς ἀμφιβολία, ἀπό τήν πυρκαϊά πού τύλιξε στίς φλόγες τό δικαστικό μέγαρο τῆς Βιέννης, τό 1927, καί ἀπό τίς πυρκαϊές πού ἔζησε ὁ ἴδιος στό Βερολίνο, τό 1928 καί τό 1929, τό μυθιστόρημα αὐτό ἀπεικονίζει μέ τόν τρόπο του τό διπλό κίνδυνο πού διατρέχει ὁ διανοούμενος: «τό νά ζεῖ, δηλαδή, στό περιθώριο τῆς ἐποχῆς του καί τό νά ἀφήνεται νά πνιγεῖ ἀπό τίς ἀπειλές τῶν ἄλλων». Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο, πού κράτησε ἀπό τό 1942 μέχρι τό 1972 καί πού δημοσίευσε μέ τόν τίτλο «Ὁ χῶρος τοῦ ἀνθρώπου», περιλαμβάνει ἀφορισμούς, πορτραῖτα, σκέψεις, παραβολές πού γεννήθηκαν ἀπό ἕνα πνεῦμα, τό ὁποῖο ὠρίμασε καί ἔσκυψε πάνω στά δεινά τῆς ἐποχῆς του.

Ἦδη ἀπό τό 1936, σ' ἕνα λόγο πού ἐκφώνησε γιά τήν 50ῇ ἐπέτειο τῶν γενεθλίων τοῦ Χέρμαν Μπρόχ, ὁ Ἑλία Κανέττι καθόριζε τίς ὑποχρεώσεις πού θά ἀναλάμβανε στή ζωῇ καί στό ἔργο του:

«Μιά προσοχή ὅλο πάθος στόν κόσμο, μία ὁρμή πρός μία παγκοσμιότητα, πού δέν σταματᾷ μπροστά σέ τίποτα. Ἡ ἀντίσταση στήν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ θανάτου, τή στιγμή πού ἐπιβάλλεται ἀπ' ἐξω».

עץ חיים היא

Δένδρον ζωῆς εἶναι ἡ Τορά...
(Παροιμ. 3:18)